چوارچێوەی یاسایی مافی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان-عێراق

15-04-2021

نووسەرەکان

د.چواس حەسەن

کورتە : باسکردن لەمافی پێکهاتەکان/کەمینەکان، دەمانباتەوە بۆ باسکردنی خودی مافی مرۆڤ لەهەمبەر مرۆڤدا، جا چ لەسەر ئاستی تاك بەرامبەر تاك بێت یان گرووپ لە بەرامبەر گرووپ. لێرەشەوە دەچینەوە سەر ئەو راستیەی کە ئەگەر ئەو مافانە لەنێوان مرۆڤەکاندا رێکنەخرێن، ئەوا مانای ئەوەیە، بەگوتەی هۆبز و لۆك و رۆسۆ، هێشتا لەدۆخی سەرەتاییدا دەژین. ئەو دۆخەی ئەگەر چارەسەر نەکرێت و وەك خۆی بمێنێتەوە، واتای وایە هەمووان دوژمنی هەمووانین، لە شەڕوشۆڕی بەردەوامداین، تا هەموو یەکدی لەناودەبەین.

پێشەکی

باسکردن لەمافی پێکهاتەکان/کەمینەکان[[1]]، دەمانباتەوە بۆ باسکردنی خودی مافی مرۆڤ لەهەمبەر مرۆڤدا، جا چ لەسەر ئاستی تاك بەرامبەر تاك بێت یان گرووپ لە بەرامبەر گرووپ. لێرەشەوە دەچینەوە سەر ئەو راستیەی کە ئەگەر ئەو مافانە لەنێوان مرۆڤەکاندا رێکنەخرێن، ئەوا مانای ئەوەیە، بەگوتەی هۆبز و لۆك و رۆسۆ، هێشتا لەدۆخی سەرەتاییدا دەژین. ئەو دۆخەی ئەگەر چارەسەر نەکرێت و وەك خۆی بمێنێتەوە، واتای وایە هەمووان دوژمنی هەمووانین، لە شەڕوشۆڕی بەردەوامداین، تا هەموو یەکدی لەناودەبەین.

لەسەردەمی ئەمڕۆدا کە ژمارەی دانیشتووانی جیهان نزیکەی 7 ملیار کەسە، نزیکەی یەك ملیاری بە پێکهاتە/کەمینە لەناو وڵاتەکانیاندا وەسف دەکرێن، ئەوەش رێژەیەکی گەورەیە و دەکاتە نزیکەی (14.5%)ی مرۆڤایەتی. بۆیە بابەتی پێکهاتەکان دەمێکە لە بابەتێکی ناوخۆیی ئەم دەوڵەت یان ئەو دەوڵەتانە دەرچووە کە لەڕووی پێکهاتەی دانیشتووانەوە جۆراوجۆرن. بەڵکو بووەتە بابەتێکی نێودەوڵەتی و جێگای بایەخی سەرجەم کۆمەڵگای نێودەوڵەتی و، گەلێك پەیماننامەی لەبارەوە نووسراوە و پرەنسیپی بەرفەرمانی لەبارەوە بۆ دانراوە. چونکە ئەوە کێشەیەك نییە کە تەنیا لە چوارچێوەی سنووری دەوڵەتدا بمێنێتەوە، بەڵکو ئاگرەکەی پەل بۆ دەرەوەی سنووری دەوڵەتان و بگرە ئاستی نێودەوڵەتیش دەهاوێت. لەوسۆنگەیەشەوە ئێستا ئاستی مرۆڤدۆستی و دیموکراسیبوونی کۆمەڵگاکان بە هەڵوێستی سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتییان لە هەمبەر مافی پێکهاتەکان دەپێورێت و دیاریدەکرێت.

لەڕووی پێکهاتەوە، گەلی کوردستانیش هەمیشە بە گەلێکی هەمەڕەنگ ناسراوە. هەر لەمێژەوە گەلێك ئایین و ئایینزا و تایفە و مەزهەبی جیاجیا لە کوردستان ژیاون، ئەوەی جێگای سەرنجیشە، هەرێمی کوردستان نەك تەنها باوەشێکی میهرەبان بووە بۆ پێکهاتەکانی، بەڵکو لە دوای ساڵی 2003 وە بووەتە پەناگەیەك بۆ سەرجەم پێکهاتەکانی ناوچە جیاجیاکانی عێراق، ئەوەش بووە مایەی دانپێدانان و پێزانینی ناوەندە ئایینی و سیاسییە نێودەوڵەتییەکان.

لەوەش زیاتر بەگەلێك ناسراوە کە برەوی بە لێبووردەیی داوە. ئەوەش تەنیا لە بۆچوونی کۆمەڵایەتییدا نەوەستاوە، بەڵکو بووەتە بەرنامەیەکی سیاسیش کە لە دوای راپەڕینەوە، رەنگدانەوەی لەسەر ئاستی سیستەمی یاسایی هەرێمی کوردستان هەبووە.

ئەم بابەتە هەوڵدەدات چوارچێوەی یاسایی مافی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستاندا دیاربیکات، لەم خاڵانەی خوارەوەدا:

- **پێکهاتەکان /کەمینەکان**

دەکرێت لەڕووی پێناسە و جۆر و مافەکانیان، لەم خاڵانەی خوارەوەدا باس لە پێکهاتەکان بکەین:

- **پێناسەی پێکهاتەکان/کەمینەکان**

لەگەڵ ئەوەی گەلێك هەوڵ بۆ پێناسەی پێکهاتەکان دراوە، بەڵام هیچیان ئەوەندەی پێناسەکەی دادوەری ئیتاڵی (فرانشیسکۆ کابوتورتی) تێروتەسەل و پەسندکراو نین، چ لەسەر ئاستی زانایان و چ لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی. ئەو پێیوایە پێکهاتەکان/کەمینەکان بریتین لە (گرووپێك کە ژمارەیان کەمترە لە ژمارەی باقی دانیشتووانی دەوڵەت، لەبارێکی زاڵدانین، ئەندامەکانی ـ کە هاووڵاتی دەوڵەتن ـ تایبەتمەندیی ئێتنیکی، ئایینی، یان زمانیی جیاوازیان لەگەڵ باقی دانیشتووان هەیە. ئەگەر بەشاراوەش بێت، هەستێکی هاریکارییان بۆ یەکتری هەیە، تا کولتوور و نەریت و ئایین و زمانەکەیان بپارێزن.) [[2]]

لێرەوە دەتوانین لەم پێناسەیەوە گرنگترین مەرجەکانی دیاریکردنی پێکهاتە بەمجۆرە دیاریبکەین[[3]]:

- **لەڕووی پێوەری ژمارە:** پێکهاتە بریتییە لە ژمارەیەکی کەمی دانیشتووانی دەوڵەت، وەك ئەوەی کە لانیکەم لەنیوەی دانیشتووان کەمتربن.
- **لەڕووی پێوەری پەراوێزخستن (التهميش):** پێکهاتەکان لە بارێکی زاڵ و بەهەژموونیدا نین، هەرچەندە چەند ریزپەڕێك لەوبارەیەوە هەن کە کەمینە حوکمی وڵاتیان کردووە و پێیاندەڵێن (کەمینەی ستراتیژی) وەك کەمینەی سپییەکان لە ئەفریقای باشوور کە لە ماوەی ساڵانی (1948-1993) حوکمی رەشپێستی زۆرینەیان دەکرد. یان کەمینەی سوننی کە حوکمی زۆرینەی شیعە لە بەحرەین دەکەن، یان کەمینەی عەلەوی کە حوکمی زۆرینەی سوننە لە سووریا دەکەن.
- **لەڕووی پێوەری خەسڵەتەوە:** کۆمەڵە کەسانێکن کە لەناو دەوڵەتدا لە زۆرینەی دانیشتووان لەڕووی رەگەز یان بیروڕا یان زمان، تەواو جیاوازن.
- **لەڕووی پێوەری هەستی بەکۆمەڵ یان هاوبەشەوە:** پێکهاتە بریتییە لە قەوارەیەکی مرۆیی کە ئەندامەکانی هەستدەکەن

لەڕووی خەسڵەت یان کارەکتەری جۆرییەوە، سەر بە هاوبەشییەکی بەکۆمەڵن کە گرووپی دیکە لەناو کۆمەڵگاکەدا نییەتی.

- **جۆرەکانی پێکهاتەکان:**

دەکرێت لەو پێناسەی سەرەوە گەلێك جۆر لە پێکهاتەکان وێنا بکەین، بەم شیوەیەی خوارەوە ([4]):

یەکەم: پێکهاتە ئایینیەکان: ئەو پێکهاتانەن کە لەسەر بنەمای بیروباوەڕی ئایینی لە زۆرینە جیادەکرێنەوە، جا ئایینەکە ئاسمانی بێت وەك ئیسلام و کریستیان و جوو، یان ئاینێکی ئاسمانی نەبێت وەك بوودایی. نموونەی ئەو جۆرە پێکهاتانەش وەك موسوڵمانەکان لە هیند یان کریستیانەکان لە عێراق. هەندێك پێیانوایە ئەگەر ئایین بەمانا بەرتەسکەکەی وەربگرین، ئەوا جیاوازیی تایفی لە ناوخۆی ئایینێکدا نابێتە هۆی دروستبوونی پێکهاتە، (بەڵام لەڕاستیدا لەبەرئەوەی کە جیاوازییەکە لەسەر بنەمای بیروباوەڕی ئایینیە، بۆیە جیاوازیی تایفیش هەر دەبێتە هۆکارێك بۆ دروستبوونی پێکهاتە لە ناوخۆی وڵاتدا، ئەگەر مەرج و خەسڵەتەکانی دیکەی پێکهاتەی تێدا هاتەدی ـ وەك لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد).

دووەم: پێکهاتە نەتەوەییەکان: بریتین لەو پێکهاتانەی کە لەسەر بنەمای جیاوازیی زمانیان لە زۆرینەی دانیشتووانی وڵاتێك جیادەکرێنەوە. وەك کورد لە سووریا یان باسك لە فەرەنسا و ئیسپانیا. دەکرێت هەندێکجار ئەم جۆرە پێکهاتانە، سەرەڕای جیاوازیی زمان، جیاوازیی ئایینیشان لەگەڵ زۆرینەی دانیشتوواندا هەبێت. وەك موسوڵمانانی تایلەند کە لەهەمانکاتدا پێکهاتەیەکی بەڕەچەڵەك هیندی یان چینی یان مالیزین.

سێیەم: پێکهاتەی نیشتمانی: ئەو دانیشتووانەن کە لەژێر سایەی دەسەڵاتی وڵاتێکدا دەژین جیاوازە لە وڵاتی ڕەسەنی خۆیان و هەستدەکەن سەر بە ئوممەتێکن جیاوازن لەوەی تێیدا دەژین و داوای جیابوونەوە دەکەن. وەك کۆرییەکان لە چین، سویدییەکان لە فینلەند.

چوارەم: پێکهاتە ڕەچەڵەکیەکان: مەبەست لە چەمکی ڕەچەڵەك ئەو گرووپانەی مرۆڤن کە ئەندامەکانی هەستدەکەن لەیەك ئەسڵەوە هاتوون و بە هەندێك خەسڵەتی بایۆلۆجی بۆماوەیی هاوبەش لە گرووپەکانی دیکەی مرۆڤ جیا دەکرێنەوە.

پێنجەم: پێکهاتە ئیتنییەکان: مەبەست لێی ئەو گرووپانەن کە ئەندامەکانیان لە خەسڵەتە بایۆلۆجی و کۆمەڵایەتی و کولتووری و مێژووییەکاندا هاوبەشن. کەمینەکان لەسەر بنەمای بایۆلۆجی وەك ڕەنگی پێست یان ڕەنگی چاو و قژ جیاوازن و هەستدەکەن کە یەك ئەسڵ یان ڕەچەڵەکیان هەیە و لە زۆرینەی دانیشتووانی دەوڵەت جیاوازن.

- **پەرەسەندنی مێژوویی مافی پێکهاتەکان** ([5])

یەکەم هەوڵی بەرچاو بۆ ناساندنی مافی پێکهاتەکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، لەڕێگەی ژمارەیەک لە پەیماننامەی تایبەت بوو کە لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی بە چاودێریی ڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلان واژۆکران. لەگەڵ دامەزراندنی نەتەوەیەکگرتووەکانیش لە ساڵی 1945، سەرنجەکان لەسەرەتادا لەسەر مافە جیهانییەکانی مرۆڤ و کۆتاییهێنان بە کۆلۆنیالیزم بوون. پاشان هێدی هێدی نەتەوەیەکگرتووەکان چەندین یاسا و ڕێکار و میکانیزمی لەسەر کێشە و مافی کەمینەکان پەرەپێدا تا گەیشت بەوەی کە جاڕنامەی نەتەوەیەکگرتووەکانی ساڵی 1992ی تایبەت بە مافەکانی پێکهاتە نەتەوەیی یان ئیتنی یان ئایینییەکان بڵاوکرایەوە کە تائێستا بەرکارە.

چەمکەکانی (کەمینە) و (زۆرینە) لە یاسای نێودەوڵەتیدا تاڕادەیەک تازەن. هەرچەندە ئاشکرایە کە لە نێوخۆی کۆمەڵگەکاندا، بەدرێژایی مێژوو جیاوازیی دانیشتووان هەبووە و هەندێک حوکمڕانی مافی تایبەتیان بە پێکهاتە نێوخۆییەکانیان داوە. سیستمی (میلەل) لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، بۆ نموونە، ئاستێك لە سەربەخۆیی کولتووری و ئایینی بۆ کۆمەڵگە ئایینییە ناموسوڵمانەکانی ناو ئیمپراتۆریەتەکە دابینکردبوو: وەک کریستیانە ئەرتۆدۆکسەکان، ئەرمەنەکان، جووەکان و ئەوانی دیکە. هەریەك لە شۆڕشی فەرەنسی و ئەمریکی لە کۆتایی سەدەی هەژدەدا ئازادیی بیروباوەڕیان وەک ڕاستییەکی بنەڕەتی ڕاگەیاند. هەرچەندە هیچکامیان بابەتی پاراستنی پێکهاتەکانیان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ نەدەگرتەخۆ. کۆنفرانسی ڤییەنا لە ساڵی 1815 کە ئیمپراتۆریی ناپلیۆنی لەنێوبرد، تاڕادەیەک دانی بە مافی کەمینەکاندا نا، هەروەها پەیمانی بەرلینی ساڵی 1878 دانی بە هەندێک مافی تایبەتی تایفەی ئایینی چیای ئاتۆس-دا ناوە. بەڵام زۆربەی فۆکەس و بایەخە یاسایی و سیاسییە نێودەوڵەتییەکان، بەدرێژایی سەدەی نۆزدە، بە ئاراستەی ئەوە بوو کە پاساو بۆ یەکخستنی گەلان بهێنرێتەوە نەك بە ئاراستەی پاراستنی پێکهاتەکان. واتا هێندەی سەردەمەکە پاڵپشتی لە یەکجۆریی نێوخۆیی دانیشتووانی وڵاتان دەکرد، هێندە دانی بە جیاوازییەکاندا نەدەنا. بۆیە لەگەڵ هەڵکشان و زاڵبوونی بیروباوەڕی ناسیۆنالیزم، ئەوانەی ناسنامەی ئیتنیکی، زمانی یان ئایینییان لەنێوخۆی وڵاتەکەیاندا هاوشێوەی زۆرینەی دانیشتووان نەبوو، زیاتر دەکەوتنە بەر هەڕەشەی تواندنەوەی زمان و کولتوور و تایبەتمەندییان، ئەمەش بنەمایەکی ئابووری هەبوو، چونکە شۆڕشی پیشەسازی و فراوانبوونی بازرگانی و

پێداویستییەکانی گەشەسەندنی دانیشتووانێکی خوێندەوار کە بتوانێت لە چوارچێوەی شۆڕشی پیشەسازیدا بە سەرکەوتوویی کار بکات، گوشاری دەخستە سەر گرووپە بچووک یان لاوازەکان بەئاراستەی پابەندبوون بە نۆرمە زمانەوانی و کولتوورییە زاڵەکان.

لە رۆژگاری هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانیشدا لە ساڵی 1914، مەسەلەی پێکهاتەکان، لانیکەم لە ئەوروپا، بووە خەمی لەپێشینەی سیاسەتی نێودەوڵەتی. لە دوای جەنگ و دامەزراندنی کۆمەڵەی گەلان (عصبة الامم) بابەتی پاراستنی پێکهاتەکان پەرەی سەند. کۆمەڵێك پەیماننامەی تایبەت بەسەرپەرشتی کۆمەڵەی گەلان تایبەت بە پێکهاتەکان واژۆکران کە ناوەڕۆکیان پەیوەندیداربوو بە ماف لە یەکسانبوون و نەهێشتنی جیاکاری لەگەڵ زۆرینەی دانیشتووانی وڵاتەکانیان، مافی رەگەزنامە، مافی بەکارهێنانی زمانی رەسەن بە ئاشکرا، مافی ئاواکردنی دامەزراوە ئایینی و کولتوورییەکان و فێرکردنی تایبەت و هاریکاریەکانی تایبەت بەخۆیان و...هتد.

لەڕاستیدا سیستمی چاودێریی کۆمەڵەی گەلان لەبارەی مافی پێکهاتەکانەوە، پتر سیاسی بوو وەك لەوەی یاسایی بێت، بەڵام لەڕێگەی سکرتاریەتی کۆمەڵەکەوە هەندێک چاودێری دەستەبەر کرابوو. لەگەڵ ئەوەش کە سیستمی دادوەری و سزادانی کۆمەڵەی گەلان کارا نەبوو، بەڵام ژمارەیەک راوبۆچوونی راوێژکاریی گرنگی لەسەر کەیسی کەمینەکان دەرکرد. هەروەها مەودای پەیماننامەکانی ئەو سەردەمە سنووردار بوو، تەنیا بەسەر ژمارەیەکی کەم لە وڵاتانی دۆڕاوی شەڕ یان تازەدامەزراودا جێبەجێ دەکران و هیچ رێککەوتنێک نەبوو کە مافی کەمینەکان لەسەر ئاستی جیهان جێبەجێ بکرێت. بەڵام لێکەوتەی پراکتیکی بۆ کەمینەکانی ناو دەوڵەت هەبوو، هەنگاوێکی گرنگی لە پەرەپێدانی یاسای مافی کەمینە نێودەوڵەتییەکان و یاسای مافی مرۆڤ پێکدەهێنا و بوونە دەستکەوتی سەرەکی لە گەشەپێدانی رێساکانی یاسای نێودەوڵەتی لەو بوارەدا و لەسەردەمی نەتەوەیەکگرتووەکاندا بەهێزتر و روونتر دەرکەوتن.

دوای جەنگی دووەمی جیهانی و دامەزرانی نەتەوەیەکگرتووەکان، قۆناغێکی نوێ لە بایەخدان بە مافی پێکهاتەکان دەستپێدەکات. هەرچەندە پەیماننامەی نەتەوەیەکگرتووەکان راستەوخۆ ئاماژە بە مافی پێکهاتەکان ناکات، بەڵام لە ماددەی (1/ برگە 3) دا ئاماژەی تێدایە بۆ پێشتگیری لە مافی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتییەکانی هەموو خەڵک بەبێ جیاوازیکردن لەسەر بنەمای رەگەز، زمان یان ئایین. لە ساڵی 1948یش جاڕنامەی جیهانیی مافەکانی مرۆڤی راگەیاند کە لە ئەحکامەکانیدا مافی پێکهاتەکانی روونتر و راستەوخۆتر ئاماژە پێداوە.

نەتەوە یەکگرتووەکان، شانبەشانی بایەخدان بەمافەکانی مرۆڤ بەشێوەیەکی گشتی، لە سەرتاسەری جیهاندا بایەخێکی تایبەتیشی بە مافی پێکهاتەکان دا و لەو پێناوەشدا گەلێك پەیماننامەی نێودەوڵەتیی گرنگی بەرهەمهێنا، لەوانەش پەیماننامەی پێشگرتن لە تاوانی جینۆساید لە ساڵی 1948 کە لەناوبردنی بەشێك یان تەواوی پێکهاتەکان لە هەرشوێنێکی جیهان بێت، قەدەخە دەکات. لە ساڵی 1947یش لیژنەیەکی بۆ پێشگرتن لە جیاکاری و پاراستنی کەمینەکان وەک لیژنەیەکی لاوەکیی لیژنەی مافەکانی مرۆڤ دامەزراند. لە شەستەکانی سەدەی بیستەمیشدا سێ پەیماننامەی گرنگی تایبەت بە مافی کەمینەکان واژۆکرد. ئەوە بوو رێکخراوی یونسکۆ لە ساڵی 1960 دا پەیماننامەی دژ بە جیاکاری لە فێرکردندا پەسەند کرد کە ددان بە مافی ئەندامانی پێکهاتەکان بۆ ئەنجامدانی چالاکی پەروەردەیی تایبەت بە خۆیاندا دەنێت، لەوانە دامەزراندنی قوتابخانەی تایبەت بە خۆیان و فێرکردن بە زمانی خۆیان. لە ساڵی 1965یشدا پەیماننامەی نێودەوڵەتی نەهێشتنی هەموو شێوەکانی جیاکاری رەگەزیی پەسندکرد کە هەر جیاکارییەک قەدەخە دەکات لەسەر بنەمای رەگەز، رەنگ، رەسەن، نەتەوە یان نەژاد بێت. لە ساڵی 1966دا پەیمانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان لە ماددەی 27دا ماددەیەکی دیاریکراوی تایبەت بە پێکهاتەکانی لەخۆگرتبوو کە یەکێکە لە ئامرازە یاساییە سەرەکییەکان لە بەرەوپێشبردنی مافی پێکهاتەکان.

لە دوای جەنگی ساردیش، وڵاتانی ئەوروپا لە ساڵی 1990دا جاڕنامەی کۆپنهاگنی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ و دیموکراسی و سەروەریی یاسا و پێکهاتەکانیان دەرکرد کە بووە بنەمایەك بۆ ئەوەی پەیماننامەیەکی تایبەت بە پاراستنی پێکهاتەکان لەساڵی 1994 لە چوارچێوەی رێکخراوی (ئەنجوومەنی ئەوروپا)دا دەربکەن.

لە چوارچێوەی نەتەوەیەکگرتووەکانیشدا، بایەخدان بە مافی پێکهاتەکان و پاراستنیان هەربەردەوام بوو، تا لە ساڵی 1992 کۆمەڵەی گشتیی نەتەوەیەکگرتووەکان جاڕنامەی پەیوەست بە مافی کەمینە نەتەوەیی یان ئیتنی و کەمینە ئایینی و زمانییەکان دەرکرد کە تا ئێستا بە دەقێکی پێشکەوتوو لەبارەی مافەکانی پێکهاتەکان دادەنرێت و لەوکاتەشەوە هەوڵەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان بەڕێگەی دامەزراندنی لیژنەکان و دەرکردنی پەیماننامە و جاڕنامە بۆ پاراستنی مافی پێکهاتەکان بەردەوامە و کۆتایی نەهاتووە و هەنگاوی باشیش دەنێت.

- **چوارچێوەی مافی پێکهاتەکان**

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین کە بەرهەمی گشتی سەرجەم هەوڵەکانی مرۆڤایەتی لەسەر ئاستی پەیماننامە نێودەوڵەتیە

هەرێمی و جیهانییەکان، لێکۆڵینەوەی یاساناسان، چالاکیی رێکخراوەکان و چالاکڤانان، لەڕووی دیاریکردنی سەرەکیترین و لانیکەمی مافە هەرە پێویست و گرنگ و سادەکانی پێکهاتەکان، لە ماوەی ئەم سەدەیەی رابردودا، بریتین لەمانەی خوارەوە [[6]]:

1-4-1) مافە گشتییەکانی پێکهاتەکان:

بریتین لە گرنگترین ئەو مافانەی بۆ هەموو تاکێکی ناو کۆمەڵگا گەرەنتیکراون و تاکەکانی پێکهاتەکانیش دەتوانن لێیان سوودمەند بن. ئەوانەش ئەو مافانەن کە پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ باسیان لێوە دەکەن و گرنگییەکی تایبەتیشیان هەیە. لەوانەش:

- **مافی ژیان:** کە ماددەی سێیەمی جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ ساڵی 1948 و ماددەی دووەمی پەیماننامەی نێودەوڵەتی مافە مەدەنی و سیاسییەکانی ساڵی 1966 و سەرجەم پەیماننامە هەرێمییەکانی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ و دەستوورەکان باسیان لێوە کردووە.
- **مافی خاوەندارێی تایبەت:** ماددەی پێنجەمی رێککەوتننامەی نێودەوڵەتی نەهێشتنی هەموو جۆرەکانی جیاکاریی رەگەزی باسی لێوەکردووە و مافی خاوەندارێی تایبەتی داوەتە هەموو کەسێك بەبێ جیاکاری لەسەر بنەمای رەچەڵەك یان رەنگ یان نەتەوە.
- **مافی پاراستنی ژیانی تایبەت:** ماددەی دوازدە لە جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ باس لەوە دەکات کە نابێت دەستدرێژی بکرێتە سەر ژیانی تایبەتیی هیچ کەس یان کاروباری خێزانی یان شوێنی دانیشتنی یان نامەگۆڕینەوە یان هێرش بکرێتە سەر شەرەف و ناووناوبانگی. ماددەی حەوتەمی پەیمانی نێودەوڵەتی مافە مەدەنی و سیاسییەکانیش جەختی لەسەر ئەو مافە کردووەتەوە. هەروەها ئەو مافە لە دەستوورەکانیشدا هاتووە.
- **قەدەخەکردنی ئەشکەنجەدان و مامەڵەی نامرۆڤانە:** ماددەی پێنجەمی جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ، ماددەی حەوتەمی پەیمانی نێودەوڵەتیی مافە مەدەنی و سیاسییەکان و پەیماننامەی نێودەوڵەتیی بەرەوڕووبوونەوەی ئەشکەنجەدان و جۆرەکانی دیکەی مامەڵە یان سزای توندوتیژ یان نامرۆڤانە یان بەکەم سەیرکردن، جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەوە کە نابێت هیچ کەس ئەشکەنجە بدرێت یان مامەڵەیەکی نامرۆڤانەی لەگەڵ بکرێ، یاخود سووك سەیر بکرێت.

1-4-2) مافە تایبەتی و گشتییەکانی تاك و گرووپی کەمینەکان:

لەبەرئەوەی مافە گشتییەکانی سەرەوە بەس نین بۆ گەرەنتیکردنی سەرجەم مافەکانی پێکهاتەکان، بۆیە ماددەی 27ی پەیمانی نێودەوڵەتی مافە مەدەنی و سیاسییەکان و جاڕنامەی نەتەوەیەکگرتووەکان پەیوەست بە کەسانی سەر بە کەمینەکان بۆ ساڵی 1992، بایەخ دەدەن بە مافە تایبەتەکانی پێکهاتەکانیش چ لەسەر ئاستی تاك بەتاکیان یان لەسەر ئاستی گرووپ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

یەکەم: مافە تایبەتەکانی تاك: مەبەست لێی ئەو مافانەن کە تاکەکانی سەر بە کەمینە دەبێت لێی بەهرەمەندبن و گەرەنتی بکرێن، ئەوانیش خۆیان لەمانەی خوارەوەدا دەبیننەوە:

- **مافی بەکارهێنانی زمانی خۆیان:** مەبەست لەو مافە ئەوەیە کە تاکەکانی هەر پێکهاتەیەک مافی ئەوەیان هەیە زمانی تایبەت بەخۆیان لە پەیوەندییە تایبەت و گشتییەکانیاندا بەکاربهێنن. ئەوەش بەواتای ئەوەیە کە بۆیان هەیە کاتێك لەگەڵ کەسانی دیکەدا مامەڵە دەکەن، یان لەبەردەم دامەزراوەکانی دەوڵەتدان، زمانی تایبەت بەخۆیان بەکاربهێنن. لەوەشەوە مافی بەکارهێنانی زمانەکەیان لە رۆژنامە و رادیۆ و تەلەفزیۆن و خوێندن و تەنانەت لەبەردەم دادگاکانی دەوڵەتیشدا بەکاربهێنن. ئەوەش وا دەخوازێت ئەو دەوڵەتانەی کەمینەیان تێدایە، لە یاساکانیاندا وەك پابەندییەکی نێودەوڵەتی ئەو مافە گەرەنتی بکەن. هەروەها لە ماددەی 30ی پەیماننامەی مافەکانی منداڵان بۆ ساڵی 1989یش جەخت لەسەر مافی منداڵان لە قسەکردن بەزمانی خۆیان کراوەتەوە.
- **مافی پێکهاتەکان لە بەهرەمەندبوون لە کولتووری تایبەتیان:** بەپێی ماددەی (2) لە جاڕنامەی نەتەوەیەکگرتووەکان پەیوەست بە کەمینەکان بۆ ساڵی 1992، (لەسەر دەوڵەتانە هەموو رێوشوێنێک بگرنەبەر کە بواری گونجاو بۆ کەسانی سەر بە پێکهاتەکان لە پەرەپێدانی کولتووریان دەڕەخسێنن.)

مەبەست لە کولتووری پێکهاتە ئەوەیە کە گرووپەکە لەوانی دیکە جیادەکاتەوە، هونەر و ئەدەب و شێوازی ژیان و نەریت و بەها تایبەتەکان بە پێکهاتەکە دەگرێتەوە. ئەمە زۆر گرنگە بۆ تاکەکانی پێکهاتەکە لەبەرئەوەی کە وایان لێدەکات بە ئازادی بیر لە ناسنامەی کولتووریی خۆیان بکەنەوە و هەست بکەن سەر بە گرووپێکی جیاوازن. لەوەشەوە مافی تاکەکانی پێکهاتەکانە کە بە گرووپ بەشداری لە ژیانی کولتووری و بەرهەمهێنانی هونەری و ئەدەبی و زانستیی پێکهاتەکەیان بکەن، بەشێوەیەك کە کەلەپووریان بپارێزێت و لەبەرامبەر کولتووری ئەوانی دیکەدا رێزلێگیراوبێت. پێویستە بەشێوەیەك مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت کە بۆنی جیاکاری یان سووکایەتی

لێ نەیەت.

- **مافی ڕاگەیاندن و پەیڕەوکردنی ئایینی:** مەبەست لەو مافە ئەوەیە کە تاکەکانی پێکهاتەیەکی ئایینی بە ئازادی پەیڕەوی لە ئایینی گرووپەکەیان بکەن، تەنانەت ئەگەر پێچەوانەی ئایینی فەرمیی دەوڵەت یان ئایینی زۆربەی دانیشتووانیش بێت. چونکە واباوە کە ئەندامانی ئەو پێکهاتانە بەرەورووی جۆرێك لە جۆرەکانی گوشار و جیاکاری و کردەوەی دەمارگیری لەلایەن باوەڕدارانی ئایینی زۆرینەی وڵات دەبنەوە، جا بەشێوەیەکی ڕێکخراو یان ناڕێکخراو بێت.

رووکارەکانی ئەو مافەش ئەوەن کە تاکەکانی پێکهاتە ئایینیەکە بەئاشکرا بتوانن پەیڕەوی لە ئایینەکەیان بکەن و دامەزراوەی تایبەت بە فێربوون و پیادەکردنی ڕێوڕەسمەکانیان هەبێت و مافی پشوویان لە بۆنە و جەژنەکانی خۆیاندا هەبێت.

- **مافی پێکهاتەکان لە دروستکردنی رایەڵە تایبەتەکان (الروابط الخاصة):** مەبەست لەو مافە بریتییە لەوەی کە تاکەکانی پێکهاتەکان ئازادانە مافی ئەوەیان هەبێت رایەڵەی تایبەتیان هەبێت و پارێزگاری لەبەردەوامبوونی بکەن. وەك کۆڕبەند و کۆمەڵەی تایبەت بە پێکهاتەکەیان کە دەبنە هۆی کۆکردنەوەی تاکەکانیان و بەهێزکردنی پەیوەندی و رایەڵەی نێوانیان. هەروەها پەیوەندییان لەگەڵ تاکەکانی پێکهاتەکانی دیکەی وڵات یان هاووڵاتیانی وڵاتانی بیانی کە پەیوەندی نەتەوەیی یان ئایینی یان ئیتنیکی کۆیاندەکەنەوە و ئاستەنگەکانی بەردەمی ئەو پەیوەندی و رایەڵانە نەهێڵدرێن.

دووەم: مافە دەستەجەمعییەکانی پێکهاتەکان: مەبەست لێی ئەو مافانەن کە دەبێت پێکهاتەکان بە سیفەتی گرووپ و بەکۆمەڵ لێی بەهرەمەندبن و گەرەنتی بکرێن، ئەوانیش خۆیان لەمانەی خوارەوەدا دەبیننەوە:

- **مافی گەشەکردن**: هەر لە دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانەوە چەمکی گەشەپێدان وەك مافێك لە مافەکانی مرۆڤ سەریهەڵدا و بایەخی پێدرا، لەبەرئەوەی گەشەپێدان پرۆسەیەکی ئابووری، کۆمەڵایەتی، کولتووری و سیاسییە، ئامانجی ئەوەیە کە هەمیشە تاك لەناو کۆمەڵگادا بەرەوپێش بەرێت.

مافی گەشەپێدان وەك یەکێك لە مافەکانی مرۆڤ لە ڕێسایەکی بەرفەرمانی نێودەوڵەتییەوە سەرچاوەی گرتووە کە جەخت لەسەر پابەندیی دەوڵەتان بە دابینکردنی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و دابەشکردنی سامان بەسەر هەموو هاووڵاتیاندا و باشکردنی بارودۆخی ژیانی هەمووان دەکات. کەواتە ئەو مافە بۆ هەمووانە، بەڵام پێکهاتەکان ئەو کاتە دەتوانن لێی بەهرەمەندبن کە دەوڵەت ڕێسا و ڕێکاری گونجاو بگرێتەبەر تا دەرفەتی یەکسان بۆ ئەو مەبەستە بڕەخسێنێت.

- **مافی پاراستن:** مافی بوون و ناسنامە مافێکی گرنگ و رەسەنی پێکهاتەکانە بە مەبەستی گەرەنتیکردنی مانەوەیان و جەختکردنەوە لەسەر تایبەتمەندییان. ئەوەش لەسەر دەوڵەتە کە بە ڕێگەی یاسا ناوخۆییەکان و دانانی ڕێکاری تایبەت و گرتنەبەری ڕێوشوێنی گونجاو و کاریگەری کارگێڕی و دادوەری، وابکات نەهێڵێت پێکهاتەکان چ بەشێکیان یان هەموویان بەرەورووی دەستدرێژی و هێرش و هەڕەشە ببنەوە و لەناوببرێن.
- **مافی بەشداریکردن لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتدا:** مەبەست لێی ئەوەیە کە ڕێگە خۆشبکرێت بۆ پێکهاتەکان بۆ بەشداریکردن بە یەکسانی لە هەموو بوارەکانی ژیانی گشتیدا، ئەمەش نایەتەدی تەنیا بە بەشداریی چالاکانەی پێکهاتە نەبێت لە بەرامبەر پابەندبوونێکی روون لەلایەن دەوڵەتەوە. دەبێ دەرفەتی بەشداریکردنیان پێبدرێت، ئەوەش بە یەکێک لە بنەماکانی دیموکراسی دادەنرێت و بەوە دێتەدی کە نوێنەریان لە دامەزراوە سەرەکییەکانی دەوڵەتدا هەبێت. جگە لەوەی کە مافی پێکهاتە و ئەندامەکانیەتی بەشداری لە بەرەوپێشبردنی دەوڵەتەکەیاندا بکەن، بگرە ئەرکیشە لەسەریان کە بەڕێگەی بەشدارییان لە بەڕێوەبردنیدا، خزمەت بەو دەوڵەتە بکەن کە تێیدا هاووڵاتین.
- **مافی پێکهاتەکان لە یاساکانی هەرێمی کوردستاندا**

ئاشکرایە کوردستان کۆمەڵگەیەکی فرەچەشن و فرەپێکهاتەیە، بۆیە مەسەلەی مافی پێکهاتەکان هەمیشە جێی بایەخی بزووتنەوەی رزگاریخوازیی کوردستان بووە و دیدگایەکی روونی لەبارەوە هەبووە. لەوەشەوە، هەر لە دامەزرانی هەرێمی کوردستانەوە لە دوای ساڵی 1991، ئەو بایەخە بە چوارچێوەیەکی یاساییەوە پراکتیزە کراوە. لەبەرئەوەش کە قەوارەی هەرێمی کوردستان لەلایەك میراتگری دەسەڵاتی عێراقییە لە چوارچێوەی سنوورە دەستووریەکەیدا و لەلایەکی دیکەش وەك هەرێمێکی فیدراڵی جۆرێك لە سەربەخۆیی یاسایی بەپێی دەستووری ساڵی 2005 هەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین تاکەکانی پێکهاتەکان سەرەڕای ئەوەی وەك تاك لە هەموو مافەکانی تاك لە هەرێمی کوردستان بەهرەمەند دەبن، ئەوا مافەکانیان (وەك پێکهاتە) لە هەرێمی کوردستاندا، لە چەند چوارچێوەیەکی یاساییدا خۆی دەبینێتەوە کە هەموویان پێکەوە یەکدی تەواو دەکەن. لێرەدا مەبەستمانە فۆکەس بخەینە سەر ئەو مافانەی کە وەك پێکهاتە بۆ تاکەکانی پێکهاتەکانی هەرێمی کوردستان بەردەستن، ئەوانیش خۆیان لەم چوارچێوانەی خوارەوەدا دەبیننەوە:

2-1) لە چوارچێوەی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکاندا

بەوپێیەی دەوڵەتی عێراق کە لە بیستەکانی سەدەی رابردوودا دامەزراوە دەوڵەتێکی سادە بووە، بۆیە بەپێی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی، هەموو ئەو پابەندییە یاساییانەی لە ئەنجامی پەسندکردنی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانی پەیوەست بە مافەکانی مرۆڤ و پێکهاتەکانەوە کەوتوونەتە سەر شانی، هێزی پابەندییان بۆ هەموو بەش و دامەزراوەیەکی سەر خاکی عێراق هەیە و بگرە بەمیراتیش بۆ هەموو حکومەتە یەك لەدوای یەکەکان دەگوازرێنەوە. جا بەشێوەی دەوڵەتی سادە بمێنێتەوە یان ببێتە فیدراڵی. لەو روانگەیەشەوە، هەرێمی کوردستان وەك قەوارەیەکی یاسایی دەستووری لە چوارچێوەی عێراقدا، هەموو ئەو پابەندییانەی دەکەوێتە ئەستۆ کە لە ئەنجامی لایەنبوونی عێراق لە پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانی پەیوەست بە مافەکانی مرۆڤ و مافی پێکهاتەکان کەوتوونەتە سەرشانی. جا ئەو پابەندییانە پێش دامەزرانی هەرێمی کوردستان بێت یان دوای ئەوە. ئەوانیش خۆیان لەم خاڵانەدا دەبیننەوە کە لەم رێککەوتننامانەی خوارەوەدا هاتوون و عێراق پەسندی کردوون [7]:

- **رێککەوتننامەی قەدەخەکردنی تاوانی جینۆساید، ساڵی 1948:** ئەم رێککەوتننامەیە پەیوەندییەکی پتەو و راستەوخۆی بە پێکهاتەکانەوە هەیە. چونکە ئەوە پێکهاتەکانن کە بەرەوڕووی جینۆساید دەبنەوە. ئەم رێککەوتننامەیە جینۆساید یان پیلانگێڕی، هاندان، دەستتێکەڵکردن و هەر هەوڵێك بۆ ئەنجامدانی جینۆساید قەدەخە دەکات. هەروەها جینۆساید بەوە پێناسە دەکات کە بریتییە لە کردارێك ئامانج لێی لەناوبردنی گشت یان بەشێکی گروپێکی نەتەوەیی یان ئیتنیکی یان رەگەزی یان ئاینی بێت.
- **پەیماننامەی نێودەوڵەتی مافە ئابووری و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەکان، ساڵی 1966:** عێراق لە ساڵی 1969 واژۆی کردووە و لە ساڵی 1970 پەسندی کردووە. بەپێی ئەو پەیماننامەیە، دەوڵەتانی لایەن، پەیمان دەدەن کە بەبێ جیاوازی لەسەر بنەمای رەگەز، رەنگ، زمان، ئاین و ....هتد ئەو مافانە گەرەنتی بکەن کە تیایدا هاتووە. مافەکانیش بریتین لە مافی کار، فەراهەمکردنی کەشێکی دادپەروەرانەی کار، گەرەنتی کۆمەڵایەتی، ئاستێکی ژیانی گونجاو لەڕووەکانی خواردن و جلوبەرگ و شوێنی نیشتەجێبوون، بەرزترین ئاستی بەردەست لە بواری تەندروستی و فێرکردن...هتد.
- **پەیماننامەی نێودەوڵەتی مافە مەدەنی و سیاسییەکان، ساڵی 1966:** لەساڵی 1969 عێراق ئیمزای لەسەر کردووە و لە ساڵی 1970 پەسندی کردووە. بەپێی ئەو پەیماننامەیە دەوڵەتانی لایەن پەیمان دەدەن کە بەبێ جیاوازی لەسەر بنەمای رەگەز، رەنگ، زمان، ئاین و ...هتد، ئەو مافانە گەرەنتی بکەن کە تیایدا هاتووە. مافەکانیش بریتین لە مافی ژیان، مافی پارێزراوی لە ئەشکەنجە، مافی نەگیران و دەستبەسەرکردنی هەڕەمەکی، ئازادیی هاتوچۆ و هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێبوون، ئازادیی بیروڕا و ویژدان و ئاین، یەکسانی لەبەردەم دادگاکان و دامەزراوە دادوەرییەکان و ...هتد.
- **رێککەوتننامەی نێودەوڵەتی نەهێشتنی هەموو جۆرەکانی جیاکاریی نەژادی، ساڵی 1966:** ئەم رێککەوتننامەیە، بە لەبەرچاوگرتنی هەمەڕەنگیی پێکهاتەی دانیشتووانی عێراق، بایەخێکی تایبەتی هەیە، چونکە جەخت دەکاتەوە لەسەرئەوەی کە نابێت هیچ جۆرە جیاکاری یان هەڵاواردن (استثناء) یان کۆتکردنێك لەسەر بنەمای رەگەز یان رەنگ یان بنەچە یان بنەڕەتی نەتەوەیی یان ئیتنیکی بکرێت کە ببێتە هۆی پەکخستن یان ئاستەنگدانان لەبەردەم دانپێدانان بە مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتیەکان یان فەراهەمبوون و پیادەکردنیان بەیەکسانی. ئەمەش بوارەکانی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، کولتووری و هەر بوارێك لە بوارەکانی دیکەی ژیانی گشتی دەگرێتەوە.
- **رێککەوتننامەی دژ بە ئەشکەنجەدان و جۆرەکانی دیکەی مامەڵە یان سزای قورس یان نامرۆڤانە یان سووکایەتی، ساڵی 1984:** بەپێی ئەم رێککەوتننامەیە پێویستە دەوڵەت هەموو رێوشوێنێکی یاسایی و کارگێڕی و دادوەری بۆ قەدەخەکردنی ئەشکەنجەدان تەنانەت لەکاتی شەڕیشدا بگرێتەبەر. هەروەها ئەم رێککەوتننامەیە سەرەڕای گەرەنتیکردنی مافەکانی هەر تاکێك لە کۆمەڵگادا مافی پێکهاتەکانیش مسۆگەر دەکات.
- **پەیمانی نێودەوڵەتیی پاراستنی تاك لە بێسەروشوێنکردن، ساڵی 1992:** عێراق لە ساڵی 2010 چووەتە ناو ئەو پەیمانە. ئەم پەیماننامەیە داوا لە دەوڵەتانی لایەن دەکات خۆیان بەدوور بگرن لە دەستگیرکردنی هاووڵاتی، یان دەستبەسەرکردنیان بەشێوەیەکی هەڕەمەکی و دواتریش بێبەشکردنیان لە پارێزگاریی یاسایی. ئەرکی دەوڵەتی ئەندامە کە بەڕێگەی یاسا ئەو رەفتارە نامرۆڤانەیە (بێسەروشوێنکردن) قەدەخە بکات و قوربانییەکان بپارێزێت و بەڕێگەی دادگاکان و هێزەکانی ئاسایش ئەو یاسایانە بسەپێنێت. لەگەڵ ئەوەی کە رێگە بۆ قوربانییەکان خۆش بکات تا بتوانن داوای قەرەبوو بکەن و بەڕێگەی دامەزراوەکان یان دادگا، یان هەردووکیان، زیانەکانیان بۆ ببژێرن.

2-2) لە چوارچێوەی دەستووری عێراقی ساڵی 2005دا

وەك ئاشکرایە بەشێك لە هەر دەستوورێك بریتییە لە دیاریکردنی پەیوەندیی نێوان دامەزراوەکان و هاووڵاتیان کە بەشێوەیەکی سەرەکی خۆی لە سنووردارکردنی دەسەڵاتەکان لەهەمبەر مافە سرووشتیەکانی هاووڵاتیدا، یان ئەرك و پابەندییەکانی دامەزراوەکان لە

فەراهەمکردن و مسۆگەرکردنی ئەو مافانەی هاووڵاتیاندا دەبینێتەوە. بەوپێیەی کە هەرێمی کوردستانیش قەوارەیەکی دەستوورییە و لە دەستووری ساڵی 2005ی عێراقدا ماف و ئەرکەکانی دیاریکراوە، هەموو ئەو مافانەی هاووڵاتیان، چ وەك تاك و چ وەك گرووپ (بەپێکهاتەکانیشەوە) کە لە دەروازەی یەکەم و دووەمدا هاتوون، پابەندییان بۆ هەرێمی کوردستان هەیە و هاووڵاتیان لە هەرێمدا لێی بەهرەمەند دەبن. ئەوەی کە پەیوەندی بە بابەتەکەمانەوە هەیە، ئەم مادده و بڕگانەی خوارەوەی دەستوورەکەن:

یەکەم: مافەکانی پەیوەست بە ئازادیی باوەڕ و ئایین:

مەبەست لێیان ئەو ماددانەن کە جەخت لەسەر دانپێدانان بە بوونی پێکهاتە ئایینیەکان و مافەکانیان لەڕووی ئازادیی باوەڕی ئایینی و مەزهەبییان و ئەنجامدانی ڕێوڕەسمەکانیان دەکەنەوە.

- ماددەی (2/ دووەم): ئەم دەستوورە گەرەنتی تەواوی مافە ئایینیەکانی سەرجەم تاکەکان لە ئازادیی باوەڕ و مومارەسەی ئایینی، وەک مەسیحی و ئێزدی و سابیئەی مەندائی دەکات.
- ماددەی (3): عێراق وڵاتێکی فرەنەتەوە و ئایین و مەزهەبە.....
- ماددەی (10): مەزارگە پیرۆزەکان و شوێنە ئایینییەکان لە عێراقدا، قەوارەی ئایینی و شارستانین، دەوڵەتیش پابەندە بە چەسپاندن و پاراستنی شکۆیان. هەروەها گەرەنتی ئەوە دەکات کە بە ئازادی سرووت و ڕێوڕەسمەکانیان تێدا ئەنجام بدرێن.
- ماددەی (42): هەموو تاکێك لە بیروبۆچوون و ویژدان و باوەڕیدا ئازادە.
- ماددەی (43 /یەکەم): پەیڕەوانی هەموو ئایین یان مەزهەبێک ئازادن لە:
- پەیڕەوکردنی ڕێوڕەسمە ئایینیەکەیان، لەوانەش شەعائیری حوسەینی.
- کارگێڕیی ئەوقاف و کاروبار و دەزگا ئایینیەکانیان، بە یاسا رێکدەخرێن.
- ماددەی (43/دووەم): دەوڵەت گەرەنتی ئازادیی پەرستن و پاراستنی پەرستگاکان دەکات.

دووەم: مافەکانی پەیوەست بە زمان و ناسنامە و کولتوور

مەبەست لێیان ئەو ماددانەن کە جەخت لەسەر مافی پێکهاتەکان لە بەکارهێنانی زمانیان لە پەیوەندییە تایبەت و گشتیەکانیان وهەروەها لە پرۆسەی فێرکاریدا دەکەنەوە. ئەوانەش بەم شێوەیەی خوارەوەن:

- ماددەی (4/یەکەم): زمانی عەرەبی و کوردی دوو زمانی فەرمین لە عێراقدا، مافی عێراقییەکانە منداڵەکانیان بە زمانی دایکیان، وەک تورکمانی و سریانی و ئەرمەنی، لە دامەزراوە فێرکارییەکانی حکومەتدا فێر بکەن. ئەمەش بەپێی ڕێنماییە پەروەردەییەکان، یان بە هەر زمانێکی دیکە لە دامەزراوە فێرکارییە تایبەتییەکاندا دەبێت.
- ماددەی (4/چوارەم): تورکمانی و سریانی دوو زمانی ڕەسمی دیکەن لەو یەکە ئیدارییانەدا کە تێیاندا چڕبوونەتەوە.
- ماددەی (4/پێنجەم): هەر هەرێمێك یان پارێزگایەک بۆی هەیە هەر زمانێکی ناوچەیی، وەك زمانێکی دیکەی فەرمی دابنێت، ئەگەر زۆرینەی دانیشتووانەکەی بە گشتپرسی ئەوەیان پەسند کرد.

سێیەم: مافەکانی پەیوەست بە یەکسانی و بەشداریکردن لە حوکمڕانیدا

ئەمانە بریتین لەم ماددانەی خوارەوە:

- ماددەی (14): عێراقییەکان، بەبێ جیاوازیکردن لەسەر بنەمای ڕەگەز یان نەتەوە یان بنەچە یان ڕەنگ، ئایین، مەزهەب یان باوەڕ و بیروبۆچوون یان باری ئابووری و کۆمەڵایەتی، لەبەردەم یاسادا یەکسانن.
- مادەی (16): دەرفەتی یەکسان مافێکی مسۆگەرکراوی هەموو عێراقییەکانە، دەوڵەتیش گەرەنتی کار بۆ بەدیهێنانی ئەمە دەکات و ڕێوشوێنە پێویستەکان بۆ بەدیهێنانیشی دەگرێتەبەر.

چوارەم: مافەکانی پەیوەست بە پاراستنی پێکهاتەکان

بریتین لەم ماددانەی خوارەوە:

- ماددەی (7/یەکەم): هەر قەوارە و ڕێبازێک قەدەخە دەکرێت کە ڕەگەزپەرستی، تیرۆر، یان تەکفیر و پاکتاوی مەزهەبی لە خۆی بگرێت، یان خەڵکیان بۆ هان بدات، یاخود ڕێخۆشکەری بۆ بکات و پیرۆزیان بکات و پاساویان بۆ بهێنێتەوە. بەتایبەتی بەعسی سەدامی و ڕەمزەکانی لە عێراقدا، لەژێر هەر ناوێکدا بێت قەدەخەن، ئەمەش بە فرەیی سیاسی لە عێراق ناژمێردرێت و بە یاسا

ڕێکدەخرێت.

- ماددەی (18/سێیەم): لـ قەدەخەیە بەهەر هۆکارێک بێت ڕەگەزنامەی عێراقی لە هەر کەسێك بسەندرێتەوە کە بەعێراقی لەدایك بووبێت ......
- ماددەی (18/پێنجەم): ڕەگەزنامەی عێراقی بەئامانجی سیاسەتێکی نیشتەجێکردن نابەخشرێت کە پێکهاتەی دانیشتووان لەعێراقدا تێکبدات.
- ماددەی (23/سێیەم): ب- موڵکایەتی بە ئامانجی گۆڕینی پێکهاتەی دانیشتووان قەدەخەیە.
- ماددەی(37/دووەم): دەوڵەت گەرەنتی پاراستنی تاك لە هەوڵەکانی سەپاندنی هزری و سیاسی و ئایینی دەکات.

2-3) لە چوارچێوەی یاسا بەرکارەکانی هەرێمی کوردستاندا

کاتێك لە 19ی ئایاری ساڵی 1992دا پەرلەمانی کوردستان هەڵبژێردرا، ئەوە سەرەتای دەستپێکردنی پرۆسەی بە کرداریکردنی پرۆگرامی بزووتنەوەی رزگاریخوازیی کوردستان بوو کە نزیکەی 70 ساڵ بوو لە باشووری کوردستاندا سەریهەڵدابوو. بۆیە هەرچەند ئاستی کێشە و کەلێن و کاولکارییەکانی کوردستان بەهۆی چەندین ساڵ زوڵم و تاوانکاری و هەوڵەکانی حکومەتەکانی عێراقەوە زۆر بوو، بەڵام بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان دیدگایەکی ڕوون و ئامادەی هەبوو بۆ لایەنە هەرە سەرەکییەکان و کێشە و گرفتەکان و داهاتووی کوردستان. لەنێو ئەوانیشدا، تێگەیشتن لە واقیعی فرەیی نەتەوەیی و ئایینی و مەزهەبیی کۆمەڵگای کوردستان و دیاریکردنی مامەڵەیەکی دروست و هاوسەنگ لە نێوانیان. ئەمەش بێگومان هەر لەسەرەتاوە لە سیستەمی یاسایی و سیاسیی هەرێمدا ڕەنگیدایەوە. لێرەشدا وەك لایەنی پەیوەندیدار بەبابەتەکەمان جەخت لەسەر لایەنی یاسایی مافی پێکهاتەکان لە یاساکانی هەرێمدا دەکەینەوە کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

یەکەم: مافەکانی پەیوەست بەئازادیی باوەڕ و ئایین

- یاسای هەموارکراوی ژمارە(4)ی ساڵی (1998)ی سەندیکای ڕۆژنامەڤانان:

ماددەی (چوارەم/8): باس لە ئەرکەکانی سەندیکای ڕۆژنامەڤانان دەکات کە یەکێکیان بریتییە لە ڕەواجدان بە بنەماکانی لێبووردەیی و داکوتانی ڕەگی برایەتی نەتەوەیی و ئایینی و یەکسانی لە هەرێمی کوردستاندا.

- یاسای ژمارە (11)ی ساڵی 2007 ، یاسای وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق، لەم ماددانەی خوارەوەدا هاتووە:
- ماددەی (دووەم/شەشەم): لە ئەرکەکانی وەزارەتی ئەوقاف بریتییە لە بەهێزکردنی پەیوەندی لەنێوان ئایین و ئایینزا و تایفە جۆربەجۆرەکانی کوردستان-عێراق.
- ماددەی (دووەم/حەوتەم): لە ئەرکەکانی وەزارەتی ئەوقاف بریتییە لە دروستکردن و نۆژەنکردنەوەی مزگەوت و پەرستگاکانی دیکە....
- ماددەی (دووەم/دەیەم): لە ئەرکەکانی وەزارەتی ئەوقاف بریتییە لە گرنگیدان بە کاروباری ئایین وتایەفە و ئایینزاکان لە هەرێمدا بەجۆرێك کە گیانی لێبووردەیی لەنێوان ئاینەکان بپارێزێ و بەیەکگەیشتنی نێوانیان دابین بکات.
- یاسای ژمارە (35)ی ساڵی 2007، یاسای ڕۆژنامەگەری لە هەرێمی کوردستان:

ماددەی (نۆیەم/2و3): ڕۆژنامەنووس ئەگەر سووکایەتی بە بیروباوەڕ و ڕێوڕەسمە ئایینیەکان بکات، یان سووکایەتی بە سیمبوڵ و پیرۆزییەکانی هەر ئایین و ئایینزایەك بکات و لەکەداریان بکات، ئەوا لەنێوان (1-5) ملیۆن دیناردا سزای دارایی دەدرێت.

- تەواوی یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2010 یاسای دەستەی سەربەخۆی مافی مرۆڤ لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق.

دووەم: مافەکانی پەیوەست بە زمان و ناسنامە و کوولتور:

- یاسای وەزارەتی پەروەردە ژمارە (4)ی ساڵی 1992 هەموارکراو، لەم ماددانەی خوارەوەدا:
- لەماددەی (چوارەم/1)ی یاساکەدا هاتووە کە وەزارەت بۆ بەجێگەیاندنی ئەرکەکانی سیاسەتی پەروەردەیی دادەنێت، بە مەرجێك وێڕای گونجانی لەگەڵ سروشت و پێداویستییەکانی کۆمەڵگای کوردستان، تایبەتمەندیی نەتەوەیی پێکهاتەکانی ڕەچاوکردبێت.
- ماددەی (چوارەم/4)هەموارکراو، لەو ناوچانەی کە ئەوانەی بەو زمانانە دەدوێن چڕییەك پێکدەهێنن، مافی خوێندن بەزمانی دایك بۆ پێکهاتەکانی تورکمان و سریانی و ئەرمەنی دابیندەکات.
- یاسای ژمارە (9) ی ساڵی 2009 یاسای هەموارکردنی یەکەمی یاسای پەسندکردنی پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان ژمارە

(16) ی ساڵی 2008:

ماددەی (حەوتەم): بەمەبەستی ئاگایی هاووڵاتیان لە دەقی پەسندکراوی پرۆژەی دەستوورەکە لەلایەن پەرلەمانەوە، ئەوا سەرەڕای چاپکردنی بە هەردوو زمانی کوردی وعەرەبی، دەبێت بە زمانی پێکهاتەکانی کوردستانیش (تورکمانی و سریانی) چاپ بکرێت.

یاسای ژمارە (14)ی ساڵی 2010 ، یاسای وەزارەتی رۆشنبیری و لاوانی هەرێمی کوردستان-عێراق:

ماددەی (دووەم/ دووەم): یەکێك لە ئەرکەکانی وەزارەت بریتییە لە رێزگرتن لە فرەیی هزری و کولتووری و نەتەوەیی و بایەخدان بە زمانی نەتەوەکانی دیکەی هەرێم لەپاڵ زمانی کوردیدا.

- یاسای ژمارە (6)ی ساڵی 2014- یاسای زمانە فەرمییەکان لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق، لەم ماددانەی خوارەوەدا:
- ماددەی (3): ئاماژە دەدات بەوەی کە زمانەکانی (تورکمانی، سریانی، ئەرمەنی) لەپاڵ هەردوو زمانی فەرمی هەرێمدا (کوردی و عەرەبی)، لە یەکەی بەڕێوەبەرایەتی خۆیاندا و لەکاتی پێویستدا، زمانی فەرمین.
- ماددەی (10/یەکەم): زمانی پێکهاتەکان لە نووسینی تابلۆی سەرجەم دامەزراوە و فەرمانگە حکومیەکاندا، لەپاڵ زمانی کوردی و عەرەبی، رەچاو دەکرێ.
- ماددەی (20/دووەم): بۆ پێکهاتەکانی هەرێم هەیە کە بەزمانی خۆیان میدیایان هەبێت.
- ماددەی (22): لە هەر یەکەیەکی بەڕێوەبردندا کە چڕیی دانیشتووانەکەی سەر بە پێکهاتە نەتەوەییەکانی دیکە بن، زمانی خۆیان لەپاڵ زمانی کوردیدا دەبێتە زمانی فەرمی بۆ خوێندن، ئاخاوتن، کاروباری کارگێڕی و ناوخۆیی.
- یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2015، یاسای ئامادەکردنی پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان ـ عێراق بۆ راپرسی:

ماددەی (6) : بەمەبەستی ئاگایی هاووڵاتیان لە دەقی پەسندکراوی پرۆژە دەستوورەکە لەلایەن پەرلەمانەوە، ئەوا سەرەڕای چاپکردنی بەهەردوو زمانی کوردی و عەرەبی، دەبێت بە زمانی پێکهاتەکانی کوردستانیش (تورکمانی و سریانی و ئەرمەنی) چاپ بکرێت.

- پەیڕەوی ژمارە (1)ی ساڵی 2019ی سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان:

ماددەی (هەشتەم/6): دامەزراندنی فەرمانگەی کاروباری پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان.

- بڕیاری ژمارە (47)ی ساڵی 1992ی پەرلەمانی کوردستان، سەبارەت بە دیاریکردنی رۆژانی بۆنە فەرمییەکانی پێکهاتەی کریستیان لە هەرێمی کوردستان- عێراق، بەم شێوەیەی خوارەوە:

یەکەم: ئەو جەژن و بۆنانەی خوارەوە بە مۆڵەتی فەرمی دادەنرێن بۆ پێکهاتەی کریستیان لە هەریمی کوردستاندا:

- جەژنی لەدایکبوونی حەزرەتی مەسیح (درودی خوای لێبێ) رۆژانی 25-26/ کانوونی یەکەم لە هەر ساڵێك.
- جەژنی گەورە سێ رۆژ.
- جەژنی هەڵکشان (الصعود) یەك رۆژ.

دووەم: ئەو بۆنانەی خوارەوە بەمۆڵەتی فەرمی دادەنرێن بۆ ئاشوورییەکان:

- یەکی نیسانی هەر ساڵێك ـ سەری ساڵی ئاشووری.
- جەژنی (نووسەر دیل) ـ یەك رۆژ.

سێیەم: (7ی ئاب)ی هەر ساڵێك بە رۆژی شەهیدی ئاشووری دادەنرێ و دەکرێتە رۆژی ماتەمینی نەتەوایەتییان.

- بڕیاری ژمارە (1)ی ساڵی 2020ی پەرلەمانی کوردستان، سەبارەت بە دیاریکردنی رۆژانی بۆنە فەرمییەکانی پێکهاتەی تورکمان لە هەرێمی کوردستان- عێراق:

یەکەم: ئەم بۆنانەی خوارەوە بۆنەی فەرمین بۆ پێکهاتەی تورکمان لە هەرێمی کوردستان:

- 17/11 هەموو ساڵێك وەك رۆژی زمان و کولتووری پێکهاتەی تورکمان.
- 25/2 رۆژی رۆژنامەگەریی پێکهاتەی تورکمان.

سێیەم: مافەکانی پەیوەست بە یەکسانی و بەشداریکردن لە حوکمڕانیدا

- یاسای ژمارە (1) ی ساڵی 1992 ، یاسای هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نیشتمانی کوردستان:
- ماددەی (بیست و دووەم/1): هەر پێکهاتەیەکی هەرێمی کوردستان بۆی هەیە بە لیستی تایبەت بە پێکهاتەکەی بەشداری هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی کوردستان بکات.
- ماددەی (سی و شەشەم/ دووبارە): تایبەتە بەدیاریکردنی کورسیی کۆتا ئایینی و نەتەوەییەکان لە هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان، بەم شێوەیە:
- پێنج کورسی بۆ پێکهاتەکانی سریان، کلدان و ئاشووری تەرخاندەکرێت.
- پێنج کورسی بۆ پێکهاتەی تورکمان تەرخاندەکرێت.
- یەك کورسی بۆ پێکهاتەی ئەرمەن تەرخاندەکرێت.
- یاسای وەزارەتی پەروەردە ژمارە (4)ی ساڵی 1992 هەمووارکراو:

ماددەی (بیست و یەك/ 10 و11)ی هەمووارکراو: بۆ گەرەنتیکردنی خوێندنی پێکهاتەکان بە زمانی خۆیان وەك لەپێشەوە بڕیاری لەسەر دراوە، دوو بەڕێوەبەرایەتی گشتی لە پێکهاتەی ناوەندی وەزارەت بۆ خوێندنی (تورکمانی و سریانی) کراونەتەوە.

- یاسای ژمارە (17) ی ساڵی 1993، یاسای حیزبەکانی هەرێمی کوردستان-عێراق:

ماددەی (چوارەم/5): بۆ پێدانی مۆڵەت، مەرجە کە بیروباوەڕی حیزب دووربێت لە بڵاوکردنەوەی دووبەرەکی و جیاوازی لە رەگەز و ئایین و مەزهەبدا.

- یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2002ی یەکێتی مامۆستایانی کوردستان ـ عێراق هەمووارکراو، لەم ماددانەی خوارەوەدا:
- ماددەی (سێزدەم/ب) هەمووارکراو، لە پێکهێنانی مەکتەبی سکرتاریەتی یەکێتی مامۆستایاندا رەچاوی نوێنەرایەتی تورکمان و کلدان، سریان و ئاشووری دەکرێت.
- ماددەی (چواردەم/ دووەم/ 3)هەمووارکراو، لەو لقانەی یەکێتیەکەدا کە نەتەوەکانی تورکمان و کلدان، سریان و ئاشووری هەن، رەچاوی ئەوە دەکرێت کە نوێنەریان هەبێت.
- یاسای ژمارە (11)ی ساڵی 2007، یاسای وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق:
- ماددەی (سێیەم/نۆیەم و دەیەم): لە پێکهاتەکانی وەزارەتدا دوو بەڕێوەبەرایەتی گشتی هەن، یەکیان بۆ ئایینی مەسیحی و ئەوەی دیکەیان بۆ ئایینی ئێزدی.
- بەیانی ژمارە (1)ی ساڵی 2017ی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی:

دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتی پێکەوەژیانی ئایینەکان لە دیوانی وەزارەت.

- یاسای ژمارە (23) ی ساڵی 2007، یاسای دەسەڵاتی دادوەریی هەرێمی کوردستان ـ عێراق:
- ماددەی (ماددەی نۆیەم/ دەیەم): لەبارەی جۆرەکانی دادگاکان، دادگای کاروباری کەسێتی بۆ کریستیان و ئێزدی و ئایینەکانی دیکە هەن.
- ماددەی (سی و دووەم/ یەکەم): لە مەڵبەندی هەر پارێزگایەك دادگایەکی کاروباری کەسێتی بۆ کریستیان و ئێزدییەکان و ئایینەکانی دیکە پێکدەهێنرێت کە دادوەری تایبەتمەند بە کاروباری کەسێتی بۆ دادەنرێ....
- یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2009ی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجوومەنەکانی پارێزگاکان و قەزا و ناحیەکان لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق:

ماددەی (سی و دووەم/ دووبارە):

- لە ئەنجوومەنی پارێزگای دهۆك دوو کورسی تەرخان دەکرێت بۆ کلدان، سریان و ئاشووری و پاڵێوراوانی خۆیان کێبڕکێی لەسەر دەکەن.
- لە ئەنجومەنی پارێزگای دهۆك یەك کورسی تەرخان دەکرێت بۆ پێکهاتەی ئەرمەن و پاڵێوراوانی خۆیان کێبڕکێی لەسەر دەکەن.
- لە ئەنجوومەنی پارێزگای سلێمانی یەك کورسی تەرخان دەکرێت بۆ کلدان سریان ئاشووری و پاڵێوراوانی خۆیان کێبڕکێی لەسەر دەکەن.
- لە ئەنجوومەنی پارێزگای هەولێر دوو کورسی بۆ کلدان، سریان و ئاشووری و سێ کورسیش بۆ تورکمان تەرخان دەکرێت و

پاڵێوراوانی پێکهاتەکان کێبڕکێی لەسەر دەکەن.

- یاسای ژمارە (14)ی ساڵی 2010 ، یاسای وەزارەتی رۆشنبیری و لاوانی هەرێمی کوردستان-عێراق :

ماددەی (سێیەم/ حەوتەم/ خاڵەکانی 6 و 7): لە بەڕێوەبەرایەتیە گشتییەکاندا دوو بەڕێوەبەرایەتی تایبەت بە کاروباری رۆشنبیری و هونەری (تورکمان و سریان) هەن.

- یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2014 ، یاسای کۆمیسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرسی:

ماددەی (پێنجەم/ یەکەم/ 1): دەبێت نوێنەری پێکهاتەکان لەناو ئەنجوومەنی کۆمیسیاراندا کە ژمارەیان 9 کۆمیسیارە، گەرەنتی بکرێت.

ماددەی (18): لە پێکهێنانی کۆمیسیۆندا هاوسەنگی لە نوێنەرایەتی پێکهاتە نەتەوەییەکان گەرەنتی دەکرێت.

- یاسای ژمارە (5)ی ساڵی 2014، یاسای بودجەی حیزبەکان لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق:

ماددەی (دووەم/ حەوتەم): ئاماژە بەوە دەکات کە هەر حیزبێك خاوەنی کورسیی کۆتای خولی بەردەوامی پەرلەمان بێت ئەوا وەك پشتیوانیکردنی، بەڕێژەیەکی دیاریکراو لە بودجەی گشتی بودجەی پێدەدرێت. لەوەشیاندا بەهای کورسی کۆتای پێکهاتەکان بودجەیەکی زیاتری بۆ دیاریکراوە وەك لە بەهای کورسی حزبی دیکە کە کۆتای پێکهاتەکان نەبێت.

- یاسای ژمارە (4)ی ساڵی 2015، یاسای ئامادەکردنی پرۆژەی دەستووری کوردستان ـ عێراق بۆ راپرسی:

ماددەی (2/ یەکەم): لە پێکهێنانی لیژنەی ئامادەکردنی رەشنووسی دەستووری هەرێمدا، مەرج دادەنێت کە دەبێت نوێنەری پێکهاتەکان لەخۆبگرێت.

- یاسای ژمارە (1)ی ساڵی 2015، یاسای ئیدارەی پارێزگای هەڵەبجە لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق.

ماددەی (2/یەکەم): مەرج دادەنێت کە دەبێت لە ئەنجوومەنی پارێزگای هەڵەبجەدا نوێنەری پێکهاتەی (کاکەیی) تێدابێت.

چوارەم: مافەکانی پەیوەست بە پاراستنی پێکهاتەکان:

- یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (11) ساڵی 1969ی هەموارکراو کە لە هەرێمی کوردستان بەرکارە:
- ماددەی (200/2):

سزا دەدرێت بە بەندکردن بۆ ماوەیەك کە لە 7 ساڵ زیاتر نەبێت یان حەبسکردن، هەر کەسێك کە هانی مەزهەبگەرایی و تیرەگەرایی بدات یان کێشە لەنێوان پێکهاتەکاندا بنێتەوە و رق و کینە لەنێوان دانیشتووانی عێراقدا بڵاوبکاتەوە.

- ماددەی (261)

هەر کەسێك کە پێگەیەکی ئایینێکی دانپێدانراو بەناڕەوا بەکاربهێنێت سزا دەدرێ بە سزایەك کە لە ساڵێك زیاتر نەبێت یان بە سزای دارایی.

- ماددەی (372):

سزا دەردێت بە بەندکردن بۆ ماوەیەك کە لە 3 ساڵ زیاتر نەبێت یان بە سزای دارایی، هەر کەسێك یەکێك لەم کارانەی خوارەوە بکات:

1. هەرکەسێك بە یەکێك لە ئامرازەکانی راگەیاندن هێرش بکاتە سەر بیروباوەڕی گرووپێکی ئایینی یان سووکایەتی بە دروشمەکانی بکات.
2. هەر کەسێك بە ئەنقەست رێوڕەسم و ئاهەنگ و کۆڕ و کۆبوونەوەی ئایینی گرووپێک بشێوێنێ یان رێگری لێبکات.
3. هەر باڵەخانەیەکی ئامادەکراو بۆ رێوڕەسمەکانی تیرەیەکی ئایینی یان هێمایەك یان هەر شتێکی دیکەی پیرۆز لەڕووی ئایینی، تێکبدات یان لەناوی بەرێت یان بیشێوێنێت یان پیسی بکات.
4. هەر کەسێك کتێبێکی پیرۆزی پێکهاتەیەکی ئایینی چاپ بکات یان بڵاوی بکاتەوە و بە ئەنقەست دەقی کتێبەکە بگۆڕێت، بەشێوەیەك کە واتاکەی بگۆڕێت یان یەکێ لە حوکمەکانی، یان یەکێ لە رێنماییەکانی بسڕێتەوە.

5. هەر کەسێك بەئاشکرا سووکایەتی بەهێمایەك یان کەسێك بکات کە لەلایەن گرووپێکی ئایینی بەپیرۆز دادەنرێت.
6. هەرکەسێك بەئاشکرا و بەمەبەستی گاڵتەپێکردن لاسایی خواپەرستی یان ئاهەنگێکی ئایینی بکاتەوە.

- یاسای ژمارە (18)ی ساڵی 1993، یاسای کۆمەڵە و ڕێکخراوەکانی هەرێمی کوردستان-عیراق:

ماددەی (چوارەم/3): لە ئامانجەکانی کۆمەڵە دەبێت مەرجی ئەوەی تێدابێت کە (نابێ جیاوازیی ڕەگەزی و ئایینی و مەزهەبی بکاتە ئامانج).

- یاسای ژمارە (3)ی ساڵی 2006، یاسای بەرەنگاربوونەوەی (تیرۆر) لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق:

ماددەی (یەکەم): لە پێناسەی کردەوەی تیرۆردا ئەوەی دیاریکردووە کە هەر توندوتیژییەکی سازدراو بە مەبەستی سیاسی، هزری یان تایفەگەری و ڕەگەزی دەگرێتەوە.

- یاسای ژمارە (11) ی ساڵی 2010 یاسای ڕێکخستنی خۆپیشاندان لە هەرێمی کوردستان ـ عێراق:

ماددەی (دووەم/ سێیەم): لەبارەی مەرجەکانی خۆپیشاندانیش دەڵێت کە نابێت مەبەست لە خۆپیشاندان، هاندانی گرووپێك بەهۆی (ئایین یان نەتەوە یان ڕەگەز) بێت لە دژی گرووپێکی دیکە.

2-4) لە چوارچێوەی یاسای پاراستنی مافی پێکهاتەکان لە کوردستان ژمارە (5) ساڵی 2015:

یاسای پاراستنی مافی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان ژمارە (5)ی ساڵی 2015، لە بواری دانپێدانان و پاراستنی پێکهاتەکان لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان بگرە عێراقیش، بەهەنگاوێکی گەورە دادەنرێت. بۆیە پێویست بوو بەتەنیا ئەم خاڵەی بابەتەکەمانی بۆ تەرخان بکەین تا بە وردی بزانین ئەو یاسایە چی بۆ پێکهاتەکان لەهەگبەدایە؟

یەکەم: ئەو پێکهاتانەی یاساکە دەیانگرێتەوە

بەپێی ماددەی (1/دووەم)ی یاساکە، پێکهاتەکانی هەرێمی کوردستان کە یاساکە دەیانگرێتەوە، بریتین لە هاووڵاتیانی کوردستانی عێراق لەم پێکهاتانەی خوارەوە:

- پێکهاتە نەتەوەییەکان: بەواتای ئەو کۆمەڵە و گرووپانەی کە لەسەر بنەمای نەتەوە، لە هەرێمی کوردستاندا بە پێکهاتە دەژمێردرێن و مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت، ئەوانیش بریتین لە:
- تورکمان.
- کلدانی سریانی ئاشووری.
- ئەرمەن.
- پێکهاتە ئایینی و مەزهەبییەکان: بەواتای ئەو کۆمەڵە و گرووپانەی لەسەر بنەمای ئایین و ئایینزا لە هەرێمی کوردستاندا بە پێکهاتە دەژمێردرێن، ئەوانیش بریتین لە:
- کریستیان
- ئێزیدی
- سابیئەی مەندایی
- کاکەیی
- شەبەك
- فەیلی
- هی دیکە.

ئەوەی تێبینی دەکرێت، یاساکە هەوڵیداوە بەشێوەیەکی زۆر فراوان پێکهاتەکان دیاری بکات. هەندێك پێکهاتەی وەك کلدان، سریان ئاشووری و ئەرمەن، هەردوو پێوەری پێکهاتە نەتەوەییەکان و پێکهاتە ئایینیەکانیش دەیانگرێتەوە، چونکە سەرەڕای نەتەوە، لەڕووی ئایینیشەوە کریستیانن.

لەلایەکی دیکەوە، یاساکە لە کۆتایی ماددەکەدا دەستەواژەی (هی دیکە)ی بەکارهێناوە، ئەوەش واتا ئەو پۆلێنانەی پێشەوە بەشێوەیەکی حەسری نەهاتوون و دەکرێت هی دیکەشیان بۆ زیاد بکرێت، بەڵام ڕێکارو چۆنیەتی و کێ ئەو (هی دیکانە) دیاری دەکات؟

یاساکە ئەوەی دیاری نەکردووە.

دووەم: مافی بەکارهێنانی زمانی تایبەت

ماددەی (3/هەشتەم):

- حکومەت پابەند دەبێت بە پارێزگاری لە زمانی دایک، لە ڕێگەکانی مسۆگەرکردنی فێربوونیان، ڕۆشنبیربوون و بەڕێوەبردنی کەناڵی ڕاگەیاندنی تایبەت بە خۆیان.
- حکومەت کردنەوەی بەشی تایبەت بە زمانە نەتەوەییەکانی پێکهاتەکان لە زانکۆکانی کوردستان و دامەزراندنی ئەکادیمیای زانستی زمانەوانیی تایبەت بە خۆیان بەپێی پێویست مسۆگەر دەکات.

سێیەم: مافی پێکهاتەکان لە بەهرەمەندبوونیان لە کولتووری خۆیان

- ماددەی (4/ سێیەم): هەر پێکهاتەیەك مافی گوزارشتکردنی هەیە لە ڕۆشنبیری و نەریتەکانی خۆی و حکومەت پابەند دەبێت بە پاراستنی کولتوور و ئایینی پێکهاتەکان.
- ماددەی (4/ چوارەم): ئەو تاکانەی سەر بە پێکهاتەیەکی دیاریکراون، بۆیان هەیە ناوەکانیان بەویستی خۆیان هەڵبژێرن، ناوی سیمبوڵ، یان کەسایەتییە مێژووییە گرنگەکانیان، یان ڕووداوی گرنگ کە بەسەریاندا هاتوون، بەپێی یاسا بەرکارەکان، ناوی کەسایەتییەکانیان لەناوونانی شەقام، گەڕەك، گۆڕەپان و شوێنی دیکە لە ناوچەکانیان بەکاربهێنن.
- ماددەی (4/پێنجەم): پێکهاتەکان مافی پشووی تایبەت بە خۆیان لە بۆنە نەتەوەیی و ئایینیەکان هەیە و ئەو پشووانەش بۆ ئەوان فەرمی دەبن.

چوارەم: مافی ڕاگەیاندنی ناسنامەی نەتەوەیی و پەیڕەوکردنی ئایینی

- ماددەی (4/یەکەم): هەر تاکێك مافی هەیە ناسنامەی ئایینیی خۆی ئاشکرا بکات و، ناسنامەی نەتەوەیی بپارێزێت، ئەم مافەش تەنیا تایبەتە بە تاکەکەس و هیچ لایەنێك مافی نییە لێی بسەنێتەوە.
- ماددەی (4/دووەم): هەر پێکهاتەیەك بە یەکسانی لەگەڵ زۆرینە بۆی هەیە ماف و ئازادییە بنەڕەتییەکانی لە ئازادیی بیرکردنەوە، ئازادیی ڕادەربڕین، دەزگاکانی ڕاگەیاندن، ئازادیی کۆبوونەوە و دامەزراندنی کۆمەڵە و پیادەکردنی بیروباوەڕی ئایینی پیادە بکات و حکومەت بەپێی یاسا بەرکارەکان، بەشێوەیەکی یەکسان لە نێوان پێکهاتەکان، پابەند دەبێت بە پاڵپشتیکردن و چاودێریکردنی ئەو ئازادییانە.

پێنجەم: مافی پێکهاتەکان لە دروستکردنی ڕایەڵە تایبەتەکان (الروابط الخاصة)

ماددەی (5): دەستە، ڕێکخراو، نوێنەرایەتی پێکهاتەکان، شوێنەکانی پەرستن، بەپێی یاسا بەرکارەکان مافی هاوبەندی، گەیاندنی پەیوەندی ڕۆشنبیری، فێرکاری و کۆمەڵایەتی و پەرەپێدانیان هەیە لەگەڵ ئەوانەی لە تایبەتمەندی ئیتنیکی، یان ئایینی و نەتەوەییدا لە ناوەوە و دەرەوە لەگەڵیاندا هاوبەشن...

شەشەم: مافی یەکسانبوون و گەشەکردنی کۆمەڵگای پێکهاتەکان:

- ماددەی (3/یەکەم): حکومەت مافی یەکسانی و هاودەرفەتی لە ژیانی سیاسی، ڕۆشنبیری، کۆمەڵایەتی و ئابووری لە ڕێگەی یاسا و سیاسەتی کاریگەر بۆ ئەو تاکەی سەر بە پێکهاتەیەکە مسۆگەر دەکات، هەروەها مافی بەشداریکردنیان لە وەرگرتنی ئەو بڕیارانەی تایبەتن بە خۆیان مسۆگەر دەکات.
- ماددەی (3/دووەم): سەرجەم شێوەکانی جیاکاری دژی هەر پێکهاتەیەك لە پێکهاتەکانی کوردستانی عێراق قەدەغەیە و، سەرپێچیکار بەپێی یاسا بەرکارەکان سزا دەدرێت.
- ماددەی (3/شەشەم): لەکاتی دیاریکردنی سنووری یەکە کارگێڕییەکان و بازنەکانی هەڵبژاردن و، لەکاتی دانانی پلانی گەشەپێدانی ئابووری و پەرەپێدانی کۆمەڵگەکانی نیشتەجێبوون لە شارۆچکە و گوندەکان، هەروەها پاراستنی ژینگە، حکومەت بارودۆخی خۆجێیی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی، بەرژەوەندییە ئابوورییەکان و نەریتە چەسپاوەکانی پێکهاتەکانی ئەو ناوچەیە لەبەرچاو دەگرێت.
- ماددەی (3/حەوتەم): حکومەت کار لەسەر هاندانی گەڕانەوەی ئەو کەسانە دەکات کە سەر بە پێکهاتەکانن و لەوانەی پێشتر دانیشتووی کوردستانی عێراق بوون و ناچاری کۆچ بوون. هەروەها کار بۆ مسۆگەرکردنی مافەکانیان دەکات.

حەوتەم: مافی پاراستن:

- ماددەی (3/سێیەم): قەدەخەکردنی هەر بانگەشەیەکی ئایینی، یان سیاسی، یان ڕاگەیاندن، بە تاك یان بە کۆمەڵ، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، بۆ ڕقوکینە یان توندوتیژی، یان تۆقاندن، یان دوورخستنەوە و پەراوێزخستن، کەوا لەسەر بنەمای نەتەوەیی، یان ئایینی، یان زمانەوانی بێت.
- ماددەی (3/چوارەم): ڕێگەگرتن لەهەر ڕەفتارێك یان هەر سیاسەتێکی نەرێنی کە ببێتە هۆی گۆڕینی بارودۆخی ڕەسەنی ئەو ناوچانەی پێکهاتەیەکی دیاریکراو تێیدا نیشتەجێن و، ڕێگەگرتن لە هەر موڵکایەتییەک کە ببێتە هۆی گۆڕانکاریی دیمۆگرافی و مۆرکی مێژوویی و شارستانێتی ناوچەیەکی دیاریکراو، بەهەر هۆیەك بێت و لەژێر هەر پاساوێك بێت.
- ماددەی (3/پێنجەم): چارەسەرکردنی هەر زێدەڕۆییەک لەسەر ناوچەکانی هەر پێکهاتەیەك و گەڕاندنەوەی بارەکە بۆ حاڵەتی پێش ڕوودانی زێدەڕۆییەکە و، نەهێشتنی ئەو ئاسەوار و پاشماوانەی بوونەتە هۆی یان دەبنە هۆی گۆڕانکاریی دیمۆگرافی، یان قەرەبووکردنەوەیان لە حاڵەتی ئەستەمبوونی گەڕاندنەوەی بارەکە بۆ دۆخی پێشووی.

هەشتەم: مافی بەشداریکردن لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەت

- ماددەی (5): ..... کاتێك حکومەت پرۆتۆکۆلی نێودەوڵەتی یان هەرێمیی تایبەت بە پێکهاتەکان دەبەستێ، بەشداریکردنی ئەوانی تێدا مسۆگەر دەکات.
- ماددەی(6): بۆ مسۆگەرکردنی مافی پێکهاتەکان:

یەکەم: بەپێی یاسا بەرکارەکان، مافی بەشداریکردنیان لە دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردنی هەرێمدا هەیە.

دووەم: لەو ناوچانەی کە چڕیی دانیشتووان پێکدەهێنن، بەپێی یاسا بەرکارەکان مافی بەشداریکردنیان لە بەڕێوەبردنی دامودەزگا حکومی و ئیدارییەکاندا هەیە.

بەگشتی دەتوانین بڵێین لەم بەشەدا کە تایبەت بوو بە دیاریکردنی چوارچێوەی یاسایی مافەکانی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان، ئەوا لایەنە هەرە سەرەکییەکانی مافەکانی پێکهاتەکان کە بەپێی یاسا و پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان ئاماژەیان پێدراوە و وەك کۆڵەکەی مافەکانی پێکهاتەکان دەژمێردرێن، لە سیستمی یاسایی هەرێمی کوردستاندا بایەخیان پێدراوە و گەرەنتییەکی باش کراوە. بەڵام بێگومان فراوانیی بابەتی پێکهاتەکان لەلایەك و نوێبوونی حوکمڕانیی هەرێمی کوردستان لەلایەکی دیکە، وایکردووە کە هێشتا بابەت و لایەن و وردەکاری مابن ئاوڕیان لێ بدرێتەوە و بایەخیان پێ بدرێت و چارەسەر بکرێن، تا بابەتی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستاندا بخاتە بارێکی نموونەیی یاسایی و پراکتیکی. ئەوەش لەلایەك بە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی پتری زانستیی ورد و بێلایەن دەبێت و لەلایەکی دیکەشەوە پێویستی بە کاری بەردەوام و هاوبەشی نێوان دامەزراوەکانی هەرێم و پێکهاتەکان هەیە.

2-5) ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان و مافی کەمینەکان

ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان کە پەرلەمانی کوردستان لە ڕۆژی 24/6/2009 پەسندی کرد بەمەبەستی ئەوەی بخرێتە گشتپرسییەوە، لەڕووی خوێندنەوە بۆ هزری سیاسی کوردستانیان لەم سەردەمەدا، بە دەقێکی گرنگ دادەنرێت. چونکە لەلایەك دەستوور بریتییە لە چوارچێوەی گشتی و پرۆسەی سیاسی و یاسایی ئەو قەوارەیەی کە ڕێکیدەخات، لەلایەکی دیکەش لەبەرئەوەی ماوەی نێوان دانانی پرۆژە دەستوورەکە لەگەڵ سەردەمی ئێستادا زۆر نییە و تەنیا 10 ساڵێك دەبێت، بۆیە دەکرێت لەو پرۆژەیەوە خوێندنەوەیەکی باش بۆ هزری سیاسی و یاسایی کۆمەڵگای کوردستان بکەین لەڕووی تێڕوانینی بۆ مافی پێکهاتەکان لە هەرێمی کوردستان. لەو ڕوانگەیەشەوە بوو کە بایەخمان بەو دەقە دا، هەرچەندە لەبەر هەندێك هۆکار پرۆژەکە نەخرایە گشتپرسی و ئێستاش تەنیا بەهایەکی دۆکیۆمێنتیی هەیە و هیچ پابەندییەکی یاسایی نییە.

یەکەم: دانپێدانان بە وجوودی پێکهاتەکان

- ماددەی (5): گەلی هەرێمی کوردستان پێکهاتووە لە کورد، تورکمان، عەرەب، کلدان، سریان ئاشووری ئەرمەن و ....
- ماددەی (6): ئەم دەستوورە دان بە ناسنامەی ئیسلامیی زۆرینەی گەلی هەرێمی کوردستاندا دەنێت و ڕێزی لێ دەگرێت. هەروەها دان بەتەواوی مافە ئایینیەکانی مەسیحی و ئێزدیەکان و ئەوانی دیکەشدا دەنێت و ئازادیی بیروباوەڕ و بەڕێوەبردنی ڕێوڕەسم و دابونەریتی ئایینی لە هەرێمدا بۆ هەموو کەسێك دابین دەکات ....

دووەم: مافی بەکارهێنانی زمانی تایبەت

- ماددەی (14) :

یەکەم: کوردی و عەرەبی دوو زمانی فەرمیی هەرێمی کوردستانن و، ئەم دەستووره بەپێی مەرج و رێکارەکانی پەروەردەیی، مافی هاووڵاتیانی هەرێمی کوردستان لە فێرکردنی منداڵەکانیان بە زمانی زگماکی خۆیان لە دامودەزگا فێرکارییەکانی حکوومەتدا دەستەبەر دەکات. ئەمەش زمانەکانی تورکمانی و سریانی و ئەرمەنی دەگرێتەوە.

دووەم: لەو یەکە کارگێڕیانەدا کە ئەوانەی بەو زمانانە دەدوێن و زۆرینەی دانیشتووان پێکدێنن، زمانی تورکمانی و سریانی لە تەك زمانی کوردی و عەرەبی دوو زمانی رەسمین و، ئەمەش بە یاسا رێکدەخرێ.

- ماددەی (29): ئەو کەسانەی لە هەرێمدا سەربە یەکێك لە پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکانن، مافی ئەوەیان هەیە بەناوی خۆیانەوە بەفەرمی بناسرێن و مافی ئەوەشیان هەیە، ناوی شوێنە خۆجێییە نەریتییەکانیان بەزمانی خۆیان بەکاربێنن، لەگەڵ پابەندبوونیان بە حوکمەکانی یاسای زمانەکانی کارپێکراو لە هەرێمی کوردستاندا.

سێیەم: مافی پێکهاتەکان لە بەهرەمەندبوونیان لە کولتووری تایبەتیان

ماددەی (35): ئەم دەستووره مافی نەتەوەیی و رۆشنبیری و کارگێڕیی بۆ تورکمان، عەرەب، کلدان، سریان، ئاشووری، ئەرمەن بە مافی ئۆتۆنۆمیشەوە دەستەبەر دەکات بۆ هەر پێکهاتەیەك کە لە هەر شوێنێك زۆرینەی دانیشتووانی هەبێت.

چوارەم: مافی راگەیاندنی ناسنامەی نەتەوەیی و پەیڕەوکردنی ئایینی

- ماددەی (19/ نۆیەم): زۆرلێکردن لە ئایێندا نییە، هەموو کەس مافی ئازادیی ئایین و بیروباوەڕ و هزر و ویژدانی هەیە و حکومەتی هەرێم ئازادیی موسوڵمان و مەسیحی و ئێزدی و کەسانی دیکەش لە بەجێگەیاندنی رێورەسمی خواپەرستی و دابونەریتە ئایینیەکاندا مسۆگەر دەکات، بێئەوەی کەس پێشیان پێبگرێت. هەروەها رێزی مزگەوت و کەنیسە و شوێنەکانی دیکەی خواپەرستی دەستەبەر دەکات بۆ پاراستنی رێزی ئەو شوێنانە و پیرۆزیی پەیامەکەیان. جگە لەوە، قەدەخەیە مزگەوت و کەنیسە و شوێنەکانی خواپەرستی بکرێنە گۆڕەپانی چالاکیی حزبی و سیاسی.
- ماددەی (30):

یەکەم: نابێ حوکمەکانی باری کەسێتی پەیڕەوانی ئایینێک لەسەر پەیڕەوانی ئایینێکی دیکە بسەپێنرێن.

دووەم: پەیڕەوانی ئایین و ئایینزاکانی ناموسوڵمان وەك مەسیحی و ئێزدییەکان و ئەوانی دیکە، بۆیان هەیە ئەنجوومەنی ئایینی خۆیان دابمەزرێنن و پەیڕەوی لە حوکمەکانی تایبەت بەباری کەسێتی بکەن کە بە یاسا دیاری دەکرێن و دادگای ماددە کەسییەکانیش لێیان دەڕوانێ و حوکمەکانی ئەم یاسایانەی پەیوەندییان بە بارە کەسییەکانی ئەوانەوە هەیە، هەتا بە یاسایەك هەموار دەکرێن، یان هەڵدەوەشێنرێنەوە، کاریان پێدەکرێت.

پێنجەم: مافی پێکهاتەکان لە دروستکردنی رایەڵە تایبەتەکان:

ماددەی (34): هەر پێکهاتەیەکی ئایینی لە هەرێمدا مافی خۆیەتی ئەنجوومەنێك بۆ گەشەپێدان و رێکخستنی کاروباری رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و کەلەپووری خۆی دابمەزرێنێ و پەرەی پێبدا، ئەمەش بە یاسایەك رێکدەخرێت.

شەشەم: مافی یەکسانبوون و گەشەکردنی کۆمەڵگای پێکهاتەکان

- ماددەی (20/ دووەم): هەموو چەشنە جیاکارییەك لەسەر بنەمای نەژاد، رەنگ، رەگەز، زمان، پێگەی کۆمەڵایەتی، وڵاتنامە، بنەچە، ئایین، بیروباوەڕ، هزر، تەمەن، باری ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، یان کەمئەندامی قەدەخەیە.
- ماددەی (31): پابەندبوونی دەسەڵاتەکان بە دەستەبەرکردنی یەکسانی
- دەسەڵاتەکانی هەرێمی کوردستان دەبێ بنەمای یەکسانییەکی کارا دەستەبەر بکەن و کاربکەن بۆ بەدیهێنانیان لەنێو خەڵکانی سەر بە پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکاندا و کەشێکی وا ئامادە بکەن کە پاراستنی دابین بکات و رێکاری پێویست بۆ پتەوکردنیشی بگرنەبەر.
- ماددەی (33): دەسەڵاتەکانی هەرێمی کوردستان بنەمای رێزلێگرتن لەنێوان هەموو ئەو کەسانەدا کە لە هەرێم نیشتەجێن، پتەو دەکەن، بەتایبەتی لە بوارەکانی خوێندن و راگەیاندن و رووناکبیریی گشتیدا وهەلومەرجی پێویست بۆ کەسانی سەر بە

پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان دەڕەخسێنن تا بەشدارییەکی کارایان لە گشت بوارەکانی ژیاندا هەبێت.

- ماددەی (38): پشتێنەی کۆتوبەندکردنی مافەکان

یەکەم: نابێت هیچ کۆتێك لەسەر بەکارهێنانی ئەو مافە شارستانی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیریانە و مافەکانی پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان کە لەم دەستوورەدا دانیان پێدانراوە، دابنرێت مەگەر بەیاسا بێت. ئەویش بەو مەرجەی کە ئەو کۆتەی دادەنرێت کرۆکی مافەکان نەپێکێت. هەروەها لەگەڵ کۆمەڵگایەکی دیموکراتی ئاشتیخوازی بنیاتنراو لەسەر فرەلایەنی و رێزگرتن و یەکسانی و ئازادی بگونجێت. هەر کۆتێکیش بەپێچەوانەی ئەمانە بێت بەهیچ دادەنرێت.

حەوتەم: مافی پاراستن

- ماددەی (19/ دەیەم): هەمووکەس مافی ئازادیی دەربڕینی هەیە و پێویستە ئازادیی رۆژنامەڤانی و هۆیەکانی دەربڕین و راگەیاندن و فرەلایەنی مسۆگەر بکرێ، بەڵام ئەم مافە توانج و تەشەر و دەستدرێژی بۆ سەر مافی خەڵکی دیکە و سووکایەتی بە پیرۆزیە ئایینیەکان و هاندان بۆ توندتیژی و برەوپێدانی رقوکینە لە نێو پێکهاتەکانی گەلی کوردستان ناگرێتەوە.
- ماددەی (19/ حەڤدەهەم بڕگەی 2): ئەو کۆمەڵانە قەدەخە دەکرێن کە ئامانجیان، یان کردەوەکانیان لەگەڵ حوکمەکانی ئەم دەستووورە و یاساکان ناکۆك بن، یان هەڵوێستێك وەربگرن کە دژی پێکەوەژیانی ئاشتیخوازانە و لێکنزیکبوونەوەی پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکانی گەلی کوردستان-عێراق بێت.
- ماددەی (19/ هەژدەهەم بڕگەی 3): ئەو حیزبەی هەوڵبدات لەڕێگای ئامانجەکانی، یان چالاکی، زیان بە سیستەمی بنەڕەتی دیمۆکراتیی هەرێمی کوردستان بگەیەنێ، یان هەڕەشە لە یەکپارچەیی هەرێم، یان پێکەوەژیانی ئاشتیخوازانەی پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان بکات، بە سەرپێچیکاری دەستوور دادەنرێ ...
- ماددەی (19/ هەژدەهەم بڕگەی 4): هەر قەوارە، یان رێبازێك، پەیڕەوی لە بیروباوەڕێکی فاشی، رەگەزپەرستانە، تیرۆرستی، تەکفیری، پاکتاوی رەگەزی یان ئایینی بکات و هاندەری بێت، رێی بۆ خۆش بکات، پێیداهەڵبدات، برەوی پێبدات یان پاساوی بۆ بهێنێتەوە، قەدەخە دەکرێ...
- ماددەی (32) پابەندبوونی دەسەڵاتەکان بە رێگری لە دوورخستنەوەی زۆرەملێ:

یەکەم: دەسەڵاتەکانی هەرێم دەبێت کەسانی سەر بە پێکهاتە نەتەوەیی و ئایینیەکان بپارێزن لە گرتنەبەری هەر رێکارێك بەمەبەستی دوورخستنەوەی زۆرەملێیان و دەبێ پشتیوانیان بن و هانیان بدەن بۆ دامەزراندنی رابیتە و کۆمەڵەی تایبەت بەخۆیان تا بەردەوام بن.

دووەم: حکومەتی هەرێمی کوردستان پابەندە بە رێگری لە گۆڕینی بەئەنقەستی رێژەی دانیشتووان لەو ناوچانەی کە پێکهاتەیەکی نەتەوەیی یان ئایینی دەژین، بێئەوەی کار بکاتە سەر پرۆسەی سڕینەوەی شوێنەواری ئەو بەعەرەبکردن و راگوێزانە زۆرەملێیەی کە رژێمی بەعس لە کەرکووك و ناوچەکانی دیکەی کوردستان کردوونی.

هەشتەم: مافی بەشداریکردن لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەت

ماددەی (41/ دووەم): لە سیستەمی هەڵبژاردنی ئەنداماندا نوێنەرایەتی دادپەروەرانەی پێکهاتەکانی گەلی کوردستان .... لەبەرچاو دەگیرێ.

دەرەنجام و کۆتایی

لە کۆتایی ئەم بابەتەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە مافی پێکهاتەکان یەکێکە لەو بوارانەی بەشێوەیەکی بەردەوام گەشەکردن و بەرەوپێشچوونی لەسەر ئاستی یاسای نێودەوڵەتی و ناوخۆیی بەخۆوە بینیوە، بەشێوەیەك کە ئێستا وەك یەکێك لە پێوەرەکانی دیموکراسیبوونی کۆمەڵگاکان مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. هەروەها کاریگەریەکی زۆریشی لەسەر ئاشتی و ئاسایشی نێوخۆیی وڵاتان و نێودەوڵەتیش هەیە. هەر بۆیە لەو بوارەدا گەلێك یاسا و رێسا و رێککەوتننامە و پرەنسیپی گشتیی نێودەوڵەتی دانراون و پەسند کراون، بەشێوەیەك ئەوەی لێ دەخوێندرێتەوە کە پاراستن و فەراهەمکردنی مافی پێکهاتەکان ئەرك و پابەندیەکی نێودەوڵەتییە و چیدیکە باس و بابەتێکی نێوخۆیی ناو وڵاتان نییە کە کەس بۆی نەبێت چاودێریی بکات یان لەسەر پێشێلکارییەکانی بەدەنگ بێت.

هەروەها دەردەکەوێت گەلی کوردستان-عێراق کە وەك چۆن کۆمەڵگایەکی هەمەڕەنگ بووە، هەر لە سەردەمی خەباتی رزگاریخوازییەوە دیدگایەکی تێروتەسەلی بۆ بابەتی پێکهاتەکان و پێگە و گرنگی و بایەخیان لە کوردستاندا هەبووە. بۆیە لە سەرەتای دامەزرانی هەرێمی کوردستانەوە لە ساڵی 1992، ئەو بایەخە لەسەر ئاستی یاسایی رەنگدانەوەی هەبووە و لە یاساکانی هەرێمدا لە

بوارەکانی دانپێدانان بە بوون و کولتوور و زمان و بەشداریی حوکمڕانی و ڕەخساندنی دەرفەتی یەکسان و ...هتد بەشێوازی جۆراوجۆر بەمەبەستی گەرەنتیکردنی مافەکانی پێکهاتەکان دەقی یاسایی دانراون. ئەوە جگە لەوەی کە لە پرۆژەی دەستووری هەرێمدا لە ساڵی 2009 بایەخێکی گەورەی پێدراوە. هەرچەندە دەستوورەکە نەخرایە گشتپرسی، بەڵام بە یاسای ژمارە (5)ی ساڵی 2015 ئەو بۆشاییە پڕکرایەوە، دەرچوونی ئەو یاسایەش لە پەرلەمانی کوردستان بە هەنگاوێکی گەورە و جیددی لە دانپێدانان و فەراهەمکردنی مافەکانی پێکهاتەکان و پاراستنیان دەژمێردرێت.

ئەوەی تێبینی دەکرێت، ڕێچکەی دەستەبەرکردنی مافی پێکهاتەکان و پاراستنیان لە هەرێمی کوردستان هەر لەو ئاستەدا نەوەستاوە و هێشتا بەردەوامە و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ دەستکەوتی دیکەی بۆ زیاد دەکرێت و کەلێن و کەموکورتییەکانی پڕدەکرێنەوە. ئەوەش بێگومان ئاراستەیەکی دروستە و ڕەنگدانەوەی هزری دەستەبژێری سیاسی و ڕۆشنبیری و مرۆڤدۆستیی کۆمەڵگای کوردستانە.

[1]) لەڕاستیدا لەسەر ئاستی یاسایی (ناوخۆیی و نێودەوڵەتی) چەمکی (کەمینەکان) بەکاردەهێنرێت، بەڵام لە هەرێمی کوردستان و عێراقیشدا چەمکی (پێکهاتەکان) لەسەر ئاستی یاسایی و سیاسی بەکاردەهێنرێت، بەهۆکاری ئەوەی کە دەستەواژەی کەمینە وەك بەکەم سەیرکردن بۆ ئەو پێکهاتانە لێکنەدرێتەوە.

[2]) بڕوانە: سعد سلوم، حماية الأقليات الدينية والإثنية واللغوية في العراق، مجموعة من الناشرين، 2017، العراق، ص24.

[3]) المصدر الاعلاه، ص24-25.

[4]) بڕوانە: بن نعمان فتيحة، مظاهر الحماية الدولية لحقوق الاقليات، أطروحة دكتوراه مقدمة الى كلية الحقوق والعلوم السياسية ـ جامعة مولود معمري ـ تيزي وزو، 2017، الجزائر، ص20-25.

[5]) بڕوانە: النهوض بحقوق الاقليات وحمايتها: دليل المدافعين عنها، كراس صادر عن منظمة الامم المتحدة، 2012، جنيف و نيورك، ص3-9.

[6]) بڕوانە: بن نعمان فتيحة، المصدر السابق، ص25-38.

[7]) بڕوانە: الاقليات والقانون في العراق، منشورات منظمة معهد القانون الدولي وحقوق الانسان، 2011، بيروت، ص26-30. هەروەها بڕوانە خەلیل عەبدوڵڵا، پاراستنی مافی کەمینەکان لەبەر ڕۆشنایی یاسای نێودەوڵەتیدا، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)، بەبێ شوێنی بڵاوکردنەوە، ساڵی 2005، ل33-34.